

ERDÉLYI MÚZEUM

KIADJA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

A BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY
S AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
ERDÉLYI PÁL

ÚJ FOLYAM
IX. KÖTETE

XXXI. KÖTET

1914 OKTÓBER 15
4. FÜZET

Az ERDÉLYI MÚZEUM évenként hat füzetben jelenik meg

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA NYOMDÁJA

TARTALOM

Lap

DR. BIRÓ VENCZEL: Bethlen viszonya Pázmánynyal — — — — —	181
DR. ERDÉLYI LAJOS: Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári Glosszákat?	195
DR. MOLDOVÁN GERGELY: A tündérműk a román népmesében. (Második, befejező közlemény.) — — — — —	214
SZÉKELY ÖDÖN: Levelek Háromszék 1848 49-iki önvédelmi harcza történetéhez	219

Irodalom.

Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria). (SEPRÓDI JÁNOS.) — 229

Az ERDÉLYI MÚZEUM a Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály tagjainak rendes illetménye. Az Egyesület alapító és rendes tagjai, kik más szakosztályhoz csatlakoztak, és pártoló tagjai két koronáért kedvezményképpen kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 10 korona.

Az ERDÉLYI MÚZEUM szerkesztését illető tudakozódások a szerkesztőt (Egyetemi Könyvtár. Telefonszám 283); tagdíjak és előfizetési díjak pedig az Egyesület pénztárosát, Domokos Ernőt (Erdélyi Bank) illetik.

A kiadóhivatal három hónapon túl történeti felszólalásokat nem vesz figyelembe.

Folyóiratunk idei borítékán az Erdélyi Múzeum-Egyesület VII. vándorgyűlése emlékére a gyulafehérvári székesegyház képét közöljük. — Az eredetét *Förstner Tivadar* rajzolta.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya.

Elnök: gr. Esterházy Kálmán

Alelnökök: b. Wesselényi Miklós
dr. Lechner Károly

Ellenőr: Tanács József
Főtitkár: dr. Erdélyi Pál
Titkár: Kelemen Lajos

Pénztáros: Domokos Ernő

Ügyész: dr. Czikmántory Ottó

A társak igazgatói:

dr. Apáthy István (állattár)
dr. Erdélyi Pál (könyvtár)
dr. Gyalui Farkas
dr. Posta Béla (érem- és régiségtár)
dr. Páter Béla (növénytar, helyettes ig.)
dr. Szádeczky Gyula (ásványtar)

A szakosztályok elnökei:

dr. Fabinyi Rudolf (term. tud.)
dr. Farkas Lajos (jog- és társadalomtud.)
dr. Davida Leó (orvos tud.)
dr. Schilling Lajos (bölcs., ny.- és tört. tud.)

A szakosztályok titkárai:

dr. Bartók György (bölcs., nyelv- és tört. tud.)
dr. Tóth György (jogtud.)
dr. Jakabházy Zsigmond (orvostud.)
dr. Szabó Imre (term. tud.)

Választmányi tagok:

dr. Boros György
dr. Cholnoky Jenő
Fekete Gábor
dr. Gidófalvy István
dr. Hirschler József
dr. Imre József
dr. Kenessey Béla

dr. Kolosváry Bálint
dr. Konrádi Dániel
dr. Lőte József
b. Mannsberg Sándor
dr. Márki Sándor
dr. Menyhárt Gáspár
Péterfi Zsigmond

dr. Rigler Gusztáv
dr. Schneller István
dr. Szabó Dénes
gr. Teleki Domokos
Váró Béni
gr. Wass Béla

ERDÉLYI BANK

ÉS TAKARÉKPÉNZTÁR RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

Kolozsvár, Mátyás király-tér 32. Saját ház

A BANK ELFOGAD BETÉTEKET takarékpénztári könyvekre, folyószámlára, azokat visszafizeti fölmondás nélkül.

LESZÁMITOL VÁLTÓKAT, utalványokat, járadékokat, checkeket, kisorsolt értékeket stb.

KISBIRTOKOSOK JELZÁLOG OSZTÁLYA kölcsönöket nyújt és már meglevő drága kamatozású kölcsönöket konvertál előnyös feltételek mellett a kolozsvári telekkönyvi hatóság kerületében levő kisebb földbirtokokra.

TÖRLESZTÉSES KÖLCSÖNÖKET folyósít előnyös feltételek mellett 10-től 40 évig terjedő időre épülő vagy kész kolozsvári házakra és erdélyi birtokokra.

KONVERTÁL már meglevő kölcsönöket kedvező feltételek mellett.

ÉRTÉKPAPIROKAT és idegen pénznemeket elad, vásárol, előleget ad folyószámlán és előre meghatározott időre.

ÉRTÉKPAPIROKAT, betéti könyvek és más értékek őrzését és kezelését (nyitott levél) díjtalanul elvállalja.

DÍJMENTESEN BEVÁLT szelvényeket és elvállalja a sorsjegyek revízióját.

KIBOCSÁT UTALVÁNYOKAT, checkeket, hitelleveleket bármily külföldi piacra.

Rendelkezésre tart a felek saját zárjai alatt tűz- és betörésmentes páncél-szekrényeket. Safe deposits.

Nagyobb ládába csomagolt és a fél pecsétjével ellátott ezüst- és aranyeműek vagy más értéktárgyak külön e célra berendezett tűz- és betörésmentes szobában őriztetnek.

M. kir. osztálysorsjáték főelárusító helye.

Pénztári órák: délelőtt $\frac{1}{2}$ 9— $\frac{1}{2}$ 1-ig, délután 3—4-ig.

Az E. M. E. fontosabb kiadványai.

- *Erdélyi Múzeum* 1874. és 1876—1882.
Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. (Tagoknak 3 kor.)
Egyes füzetek — — — — — à 50 fill. (Tagoknak 30 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának *Kiadványai* 1884—1891.
Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. — fill. (Tagoknak 3 kor. — fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum* 1892—1905.
1892—1893. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
1894. VI—X. füzetei — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
1895—1903. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
1904. I. és 1905. I. füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum*. Új folyama 1906—1913.
1906—1907. és 1910. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. — fill.)
1908. évf. 2—6 füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
- *Vass József*. Erdély a rómaiak alatt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet által a Haynaldíjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1863. 8-r. XIV és 196 lap 1 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- *Emlékkönyv*. Gróf Mikó Imre emlékszóbra leleplezése alkalmára 1880 június 10. Kiadta: Az Erdélyi Múzeum-Egylet. Kolozsvár, 8-r. 47 lap; 1 melléklet; Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- Az Altenberger-féle Codex. Kiadja Lindner Gusztáv. Kolozsvár, 1885. 8-r. XI. és 300 lap, 2 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- Barakonyi *Barakonyi* Ferencz költeményei. Sajtó alá rendezte Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1907. 8-r. 184 lap, 2 melléklet. Ára 5 kor. (Tagoknak 4 kor.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Évkönyve* 1906—1913. Kötetenként 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I—VII. *vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kolozsvár 1906—1910. Egyenként 2 kor. 50 fill. (Tagoknak 2 kor.)
- Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárái. Az egyesület ötven éves jubileumára összeállította: Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1909. Ára 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Szerkeszti Pósta Béla. Előfizetési ára 12 kor. (Tagoknak 10 kor.)

A fenti művek megrendelhetők az „Erdélyi Múzeum“ szerkesztőségében Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár.

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és támogatásával 1859—1908 között megjelent művek jegyzéke. Kolozsvár, 1909. Érdeklődőknek kívánatra ingyen küldi meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára.

Hadtörténelmi Közlemények. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága. Szerkeszti *Pilch* Jenő m. k. honvédeornagy. Megjelenik évnegyedenként összesen 50 nyomtatott ivnyi terjedelemben.

A füzetek mindegyikében hadtörténelmünk kiváló hőseinek, hadvezéreinek hiteles arcképei, térképek, csatatervek, tereprajzok, várak, régi fegyverek és egyéb hadtörténelmi emlékek egykorú képei jelennek meg.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára 10 korona. Az előfizetési pénzek a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalába (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) kiildendők.

Bethlen viszonya Pázmánynyal.

Összekötteseket a korviszonyok teremtették, viszonyuk összeköttesökön alapszik. Bethlent nagyszabású tervei érintkezésbe hozták több állammal, első sorban Magyarországgal. Itt pedig a diplomáciai tárgyalásokban Pázmányt illette a vezető szerep. Politikai téren nem képviselnek egyenlő álláspontot, nem egyenlő nézőpontból tekintik koruk eseményeit, de egyetértenek abban, hogy Erdély fennállása szükséglet. Ennek, valamint Pázmány vezető szerepének tudata ösztönzi Bethlent, hogy keresse vele az összekötteset. E mellett Pázmány általában a béke híve, ritkán hangoztat harciasabb hangokat, a mi megint Bethlennek kedvez. Felkelései alkalmával gyors békülékenységet mutat s ilyenkor Pázmányt mint a béke barátját szólítja fel annak előmozdítására.

Összeköttesekre az alkalom állandó. Homonnai Drugeth György leszerelésére Pázmány kap megbízást; a Bethlen felkeléseit követő béketárgyalásoknál Pázmány mindig kéznél van. Ez ügyekben való összekötteseket állandóan levélváltás jelzi.

Személyes találkozás híján köztük bensőbb viszonyról nem igen van szó. A mások irányában érzett tisztelet, nagyrabecsülés lehet kölcsönös bizalom, ragaszkodás forrása, de igazi barátság csak személyes érintkezésen alapulhat. Hozzá még Bethlen és Pázmány összeköttesése a politika terére esik. Ez meg szövevényes pálya, a hol az őszinteség sokszor meghátrál az érdek elől. Ellentétek feltünése esetén a háborús államok politikai vezetőinek nehéz egymással baráti viszonyban lenni, e mellett a politikai surlódások sokszor kihatnak a magánéletre is. A politikai éleslátás, számítás nem mindig ravasz jellem bizonyítéka, mindamellett Bethlennek a viszonyok ügyes felismerésén alapuló sikerei őt sokak előtt kiismerhetetlennek, megbízhatatlannak tüntették fel. Bizalmatlan lett vele szemben Pázmány is, főleg Bethlen első felkelése után, s ezt sem Bethlen előtt, sem mások előtt nem titkolta. A bizalmatlanságot csak növeli a mende-monda, mely Erdélyből Pázmányhoz, innen Bethlenhez híreket hordogat. Gyorsabb érintkezés és személyes találkozás híján a tisztázás nehezebb; innét van, hogy legbarátságosabb levelezések idején is gyakran háttérben lappang a gyanú, mely útját állja az őszinte szónak. Többször egymás dolgairól hibásan értesülnek, máskor

félreértik egymást, nem látják tisztán egymás szándékát. A kimagyarázás csak halogatása szokott lenni az ellenségeskedés kitérésének, a mire ok köztük többször volt. Bethlen egy-egy felkelése rögtön mint ellenségeskedet állítja őket egymással szemben; a felkelések ismétlődése nehezíti a bizalom megmaradását; a kölcsönös vádak, a felkelőknek Pázmány ellen hozott szigorú határozatai nem kedveznek a békés viszonyoknak. Nehéz tehát viszonyuk igazi állását meghatározni és időről-időre haladva kell összeköttetésüket vizsgálni, mert kölcsönös érzésük a politikai élet változásai szerint változást mutat.

Viszonyuknak megítélésében fenmaradt leveleik felhasználásában a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk. A levél nem mindig az igazi érzés kifejezője, lehet benne hízelgés, ámitás. *Egymáshoz írt leveleik így mindig kapcsolatba hozandók másokhoz írt leveleikkel, melyekben egymásról is nyilatkoznak, főleg pedig tetteikkel s ezeknek együttes vizsgálata adja meg viszonyuknak megközelítő képét.*¹ Pázmány másokhoz írt leveleiben gyakran ír Bethlenről, de Bethlen Pázmányt alig említi. A levelek nagy része politikai levél s így háborús időkben számuk nagyobb. Am magánügyeiket is rendszeren e levelekben intézik el.

Bethlent érdeklő ügyben Pázmány először 1616-ban a kassai gyűlésen szerepel. Khlesl Menyhért püspök, a császári titkos tanács elnöke, Pázmány feladatává teszi, hogy Homonnait úgy csillapítsa le, hogy egyúttal a jövőre nézve biztassa is, nyugtassa meg a megyéket is, melyek Homonnaival nem értenek egyet. E kérdés megoldásával — írja Khlesl — Bethlen praktikáját is meg fogja szüntetni, viszont magának is nagy nevet szerezhet.² Pázmány ekkor azok közé tartozott, kik Homonnai támogatásával Bethlent megbuktatni törekedtek. Valószínűleg vallási szempontok vezérelték és Homonnaitól a katolikus vallás erősödését várta. Hogy Bethlen politikáját praktikának tartotta-e, arról nincs bizonyítékunk,

¹ Pázmány leveleit legutóbb kiadta Hanuy Ferencz. (Pázmány Péter Össze-
gyűjtött levelei. I—II. k. Budapest, 1910.) Pázmány leveleinél mindig erre a gyűjteményre történik hivatkozás. Bethlennek Pázmányhoz írt levelei nagy részét Fraknói Vilmos adta ki. (Pázmány Péter levelezése I. k. Budapest, 1873. Monum. Hung. Hist. Magyar Tört. Eml. 19. k.) Bethlen leveleiből sokat kiadott még Szilágyi Sándor. (Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879.) Itt több Pázmányhoz intézett levél van, mely Fraknói gyűjteményében nincs meg. Bethlennek azóta előkerült leveleit Szabó Károly (Bethlen politikai levelezése. Tör. Tár, 1880. évf.) és Szilágyi Sándor adták ki. (Bethlen Gábor levelei. Tört. Tár, 1885—1887. évf.) De ez utóbbiakban Pázmányról szóló levelek nincsenek. Végül csak Pray gyűjteményében van még pár Pázmányhoz intézett levél. (Gabrielis Bethlen Principatus Transilvaniae. Pest, 1816. Miller Nándor kiadása.) Szabó Károly és Szilágyi Sándor 1885—1887. évi kiadásában Pázmányhoz intézett, vagy róla szóló levelek nem lévén, e gyűjteményekre nincs is e helyen sehol hivatkozás.

² Fraknói 21. I. 1616 jún. 3.

de hogy Bethlen a királyi udvarét annak tartotta, azt saját szavai mutatják. A békebontók megbüntetése nélkül — véli Bethlen — nyilvánvaló ugyanis az udvar színmutatása és praktikája. Kiténik ez — mondja — Pázmány leveléből, mikor azt írja, hogy a király nevében őt küldték ki Homonnai megintésére, sőt a másvilágon való ítélettel való megfenyegetésére, ha nem marad békén s ártatlanok vérént ontja. Hiszen ha megakarnák büntetni Homonnait, — mondja Bethlen — nem papra bízják az ilyen dolgot. A koronás király az alattvalók megbüntetésére mindig elég, nem kellene papokkal utána járnia.³

Lippának az átadása, Jenő átadásának híre fordulópont Pázmánynak Bethlenhez való viszonyában. A németpártiak felhagynak támadó politikájukkal annak láttára, hogy Bethlen velök szemben a töröknek kedvez s területeket is ad neki. S mikor Bethlen bizalmatlansággal telve nem hisz politikai felfogásuk változásában, Pázmány panaszkodik, hogy ennyire kevés tekintélye van már a magyar királynak? Rideg magatartását nem érti. Az erdélyi fejedelemnek sohase vált szegényére, ha magát a magyar királynak alávetette.⁴ Mindkettőjük felfogása érthető. Bethlen nem hihetett könnyen az udvar jóakarátának, hiszen Homonnai nem hagyott fel támadásaival, bár a magyar királytól segítséget már nem kapott. Nem hihette, hogy saját kezére dolgozik csupán. Viszont Pázmány a területi átengedést nem tudja megérteni, ebben a kereszténység erejének csökkenését látja. Innét benne az aggodalom, bizonyos nehezitelés Bethlen iránt. De ez egyúttal fordulópont politikájában. Látta, hogy Homonnai bukásával vallásfejlesztő tervei is dugába dőltek, nem is pártolja őt többet, a vallás emberét legyőzi benne a hazafi, hogy a területi átengedéseket tőle telhetőleg is meggátolja, Bethlen pártolói közé áll. E fordulat közelebb hozza őt Bethlenhez s bár úgy tűnik fel, hogy addig is összeköttetésben volt vele, *1617 óta köztük állandó levelezés indul meg.*

A második nagyszombati békét megelőző tanácskozásokra Bethlen követeit felküldvén, levelet írt Pázmánynak abban a tudatban, hogy vagy az elnököl, vagy legalább is jelen lesz. *Szeretettel kéri, — írja — hogy a maga keresztény jóindulatát, becsületes állapotját, jó hírét szem előtt tartva, a neki történt ismételt magajánlásról megemlékezvén, minden tehetségével, erejével azon legyen, hogy a mit a szegény megromlott hazának, az egész kereszténységnek javára, előmenetelére találhat, azt keresztül vigye. Egyben minden időre való jó akaratát ajánlja neki.*⁵ A Bethlen szokott kedveskedő modorában írott levél barátságos érint-

³ Rhédey Ferenczhez, 1616 júl. 8. Szilágyi 68—69. l.

⁴ Thurzó Györgyhöz, 1616 okt. 12. és nov. 14. Hanuy I. k. 74. és 82. l.

⁵ Fraknói 87. l. 1617 jún. 19.

kezést árul el, kölcsönös önanánlásról tesz bizonyosságot. Mindkettő a béke őszinte hívének mutatja magát, Péchy Simon is bizonyítja, hogy Bethlen a királyhoz, a kereszténységhez olyan igaz szívvel, szándékkal viselkedik, hogy jobbat senki se kívánhat.⁶ Abban mesterkedik, — írja Bethlen — hogy minden módon a kereszténységnek igaz jó akaratát kimutathassa, a töröknek is mint olyan hatalmas ellenségnek kedvét keresesse.⁷ A béke létrejötte óta állandó összeköttetésben van Pázmánnyal, portai híreket ír neki azon megjegyzéssel, hogyha akarja, tudassa azokat a királylyal is. Figyelmébe ajánlja, hogy a két év óta győzedelmeskedő törököt jó lesz szemmel tartani, mert elbizakodottsága az ország kárára lehet. A levél a két állam barátságos viszonyának jele, Bethlennek különös jó viszonyát mutatja Pázmánnyal, kinek azt írja, hogy *Pázmányt igaz atyafiának tartsa, mit ha szívesen vesz tőle, igaz atyafiúi szeretettel akar neki kedveskedni, mint igaz magyar.*⁸ Ez a barátságos érintkezés egy időre állandó marad. Az 1618. év elején az újév alkalmával egymást jó kívánságokkal keresik fel. Pázmány ír először Bethlennek s egyben egyéb közös ügyeik sikeréről is értesíti. E kívánságokat s tudósításokat Bethlen mint *a szeretet s barátság zálogait* kedvesen fogadja s az újév alkalmával nem kisebb készséggel Isten áldását s szerencséjének gyarapodását kéri.⁹ Ez év decemberében meg a nádorral együtt meghívja Pázmányt Rhédey Pál lakodalmára.¹⁰

Az 1619. év Bethlen első felkelésének ideje. Tudja, — mondja Bethlen — hogy az ausztriai ház nagy fejedelmekkel van összeköttetésben, másrészt a megerősödött kis Erdély csendes békéjét is látja, de mikor a magyar nemzet nyomorult sorsán gondolkozik, mikor sokfelől hallja igaz vallásának lábbal való tapodását, elhatározta, hogy nemzete szabadságáért kitámad.¹¹ Meggyőzötve Isten iránt való szeretettől és nemzetéhez való igaz ragaszkodástól, nem retteg életét, fejedelemségét kockára tenni.¹² Bár csodálkozik mindenki, hogy ő, ki eddig a szent békeségnek volt híve, most fegyvert ragad, de sok oka van rá.¹³ Nem így fogták fel támadásának igazságát az ellenpárton; Forgách Zsigmond nádor írja Pázmányhoz írt levelében, hogyha Bethlen ilyen hamar megfeledkezik a király kegyelmességéről s hittel kötött szövetségéről, ez nagy háládatlanság lenne.¹⁴ Bethlen sikerrel halad útjában, mire a nádor

⁶ Pázmányhoz, 1617 szept. 12. U. o. 116. l.

⁷ Rhédey Ferenczhez, 1617 aug. 1. Szilágyi 89. l.

⁸ Fraknói 137. l. 1617 decz. 17.

⁹ U. o. 160. l. 1618 febr. 21.

¹⁰ Szilágyi 106. l. 1618 decz. 23.

¹¹ Rákóczy Györgyhöz, 1619 aug. 18. U. o. 118—19. l.

¹² Thurzó Imréhez, 1619 aug. 19. U. o. 121. l.

¹³ Révay Péterhez, 1619 szept. 12. U. o. 131. l.

¹⁴ Fraknói 232. l. 1619 szept. 5.

a bajok elhárítására Pozsonyba egyetemes gyűlést hív egybe. Bethlen meghívja Pázmányt is e gyűlésre, *ha nem ellenségesen, hanem barátsággal, békével akar jelen lenni.*¹⁵ Pázmány azonban nem volt ott. Ha az ország szabadsága helyén volna — írja a nádornak — és az országgyűlés szokott mód szerint hirdettetett volna, akkor Bethlentől számára küldött menedéklevélnek volna értelme. De mikor minden törvényerő s szabadság felforgatott, mikor a nádor Bethlen akaratából hirdet gyűlést, mikor jószáguktól megfosztattak, mikor tűz és vas emésztett fel mindent, mi értelme van e menedéklevélnek? Az ország telve van idegen katonákkal, ezek ellen a menedéklevél nem védi meg úgy sem, a mellett a nádornak nincs joga magától egyetemes gyűlést hirdetni, a király el is tiltotta az ott való megjelenést, tehát hite, üdvössége, tisztessége vesztese nélkül e gyűlésen részt nem vehet.¹⁶ A pozsonyi gyűlés végzése ellen a Bethlen elől Bécsbe menekülő többi püspökkel együtt ő is tiltakozik¹⁷ s a királytól vár ellátást, mert a vagyonukat vesztett püspökök éheznek.¹⁸ Pázmány menekülése nem volt hiábavaló. Bethlen el akarta őt fogatni, hogy így az ország ellen való sok „*machinálásért*“ bünhődjék.¹⁹ A hadjárat nyomán Pázmány Bethlenről úgy vélekedik, hogy útját pusztítás jelzi. E véleményt támogatta Csiki István erdélyi püspök tudósítása is. Pázmány megkérte Csikit, hogy a mit Bethlenről tud, foglalja írásba és küldje el neki. Csiki Bethlenről csak rosszat tud írni.²⁰ Pázmány ügyesebb diplomata volt, semhogy ez egyoldalú értesítés után elindult volna, de az első hadjárat eredményeként Bethlennel szemben *bizonyos bizalmatlanság* fejlődött benne, mely idővel csak nagyobboldott. De azért mihelyt alkalma van rá, keresi Bethlennel az összeköttetést, kéri, hogy feledje el, ha valami miatt reá neheztel, de e mellett nem adja fel véleményét, hogy Bethlen okozta az összes bajokat. Fel-tűnik benne az ügyes politikus, ki az ellenféllel minden áron jól akar lenni, ha ebből a közügynek haszna van. Így míg azt mondja, hogy a békességes állapotot nem becstülve, a nagy tüzet Bethlen pártja gerjesztette, mely sok ezer hazafi életébe került,²¹ addig a békés hírek hallatára siet Bethlent barátságos hangú levéllel felkeresni.

Az 1622. újév alkalmával minden jót kívánva, örömét fejezi ki a békés fordulat miatt s egyben levelével kedveskedni óhajt Bethlennek. Minthogy *a háborús állapot magával hozta a gyűlölködésre való oko-*

¹⁵ Pray I. k. 70—71. l. 1619 nov. 15.

¹⁶ Hanuy I. k. 209—213. l. 1619 nov. 20.

¹⁷ U. o. I. k. 220—221. l. 1620 jan. vége.

¹⁸ Thurzó Szaniszlóhoz, 1620 nov. 17. U. o. I. k. 226. l.

¹⁹ Ugyanahhoz, 1620 márcz. 2. Szilágyi 168. l.

²⁰ Fraknói 257—261. l. 1620 okt. 29.

²¹ Thurzó Imréhez, 1621 aug. 23. Hanuy I. k. 242—243. l.

kat, — írja — feledje el az elmúlt dolgokat, tartsa őt jó atyafiának, bizonyos lévén abban, hogy még királya megnyugszik Bethlen viselkedésében, ő is igyekszik, hogy vékony értéke és tehetsége szerint kedveskedjék neki, viszonzásul Bethlen hasonló jóakarátát várja.²² Bethlen Pázmánynak jóindulatát kedvesen és szeretettel veszi s kívánja, hogy a sok veszedelem és romlás után Isten a békét tegye állandóvá, szerencsésé a kereszténység javára, az ország megmaradására. Mint mindig azon volt, hogy keresztény jóindulatát kimutassa, úgy most is, miután Isten köztük e felháborodott állapotot lecsillapította, azon igyekszik, hogy minden illendő és méltó dologban vele szemben jóakarátát kijelentse, melyet minden időre felajánl.²³ A barátságos hang daczára is bizonyos tartózkodás érezhető. Mindkettő feltételekhez köti a barátság mértékét, Pázmány a király tetszéséhez, Bethlen a köztük szóba jövő ügyek milyenségéhez. S a jó viszony nem is lett tartós, útját állották a hamishírvivők.

Bethlen egy ideig a béke őszinte hívének mutatta magát, leveleiben állandóan hangoztatja Pázmánynak a béke előmozdításában való érdemét s kéri, hogy a királynál is legyen annak állandó őrzője. Ő is azon lesz, hogy azt megtartsa. Értesülvén arról, hogy Pázmánynak milyen leveleket írnak felőle s olyan nyilatkozatokat adnak szájába, melyeket soha se mondott, örömét fejezi ki, hogy Pázmány e levelek másolatát neki megküldötte, ő se hiszi el, a mit Pázmányról hozzá hozott a hír. *A szép egyetértés szükségessége kívánja, hogyha egymásról híreket hallanak, azokat ne titkolják el, hanem értesítsék róla egymást.* Hadd vegyék el büntetésüket a hamishírköltők, kiknek gyönyörűséget okoz a háború. *Pázmánynak mint kedves barátjának, atyafiának igen bizalmasan ír.*²⁴ A látszólagos bizalom mellett azonban Pázmány értesíti a királyt, hogy Bethlen a törökkel titkos s veszedelmes *mesterkedéseket* űz.²⁵ Így az őszinteségbe vetett hit nagyon ingatag.

A bizalmatlanságot magánügyek, politikai ügyek egyaránt fokozzák. Így Pázmány Bethlentől a lizskai dézsma átengedését kívánván, azt írja, hogy ígéretéhez képest adja ki szép szerével, mert nem szeretne kára megtérítésében más utat követni. *Ő Bethlen ellen nem akar véteni, sőt a miben lehet, kedveskedni szeretne neki.*²⁶ Utóbb figyelmezteti, hogy tekintse az igazságot, fejedelmi szavát, az ország végzését, adja ki a dézsmát, hogy *ne legyen neki Bethlen ellen panasza, melyet örömet eltávoztat.*²⁷ S mikor a figyelmeztetés Bethlennek nem tetszett, Pázmány védekezik, hogy szavaival Bethlen nem lehet megsértve, hiszen a szentírásban is számtalan helyen a könyörgő emberek Istent fogadására figyel-

²² U. o. I. k. 270. l. 1622 jan. 10.

²³ Fraknói 275. l. 1622 jan. 14.

²⁴ U. o. 289—292. l. 1622 ápr. 12.

²⁵ Hanuy I. k. 316. l. 1622 nov. 15.

²⁶ U. o. I. k. 313—314. l. 1622 nov. 9.

²⁷ U. o. I. k. 319—320 l. 1623 jan. 5.

meztetik. Ha az isteni méltóságnak az emberi figyelmeztetés nem visszatekintő, mi vétkek lehet abban, ha az egyezés értelmében neki járó jószágot visszakívánja?²⁸ E mellett Bethlen háborús szándékairól egyre jönnek a hírek. Pázmány tudósítja felőlük a királyt. Bethlen *törekvései s praktikái ellen* éberséget ajánl.²⁹ De azért egymás között erősen bizalmát, békeszándékot hangoztatnak. Bethlen *szeretettel kéri Pázmányt, mint a béke egyik főszeközét*, hogy legyen rajta, hogy az meg is tartassék. Szemére veti, hogy a király s maga Pázmány is az ő jó hírét rontják, olyan dolgokat emlegetnek róla, melyekre nézve Isten s a szent angyalok a bizonyságok, hogy nem vétkes bennök. Jobb, ha nyíltan beszélnek egymással, mintha cselszövészek között, rettegés között élnek.³⁰ Pázmány örömmel veszi tudomásul Bethlen békés szándékát s kívánja, hogy az Isten áldja meg, a miért a béke megőrzésével a kicsiny fogvaték hazát s nemzetet takargatja. El is hiszi, hogy *Bethlen sok dologban forgolódván* belátja, hogy milyen veszedelmes a gyakori zendülés az országban. Ő a béke mellett van, senki Bethlen ellen a békekötés óta semmi rosszat nem tett. De *okos fejedelem lévén* beláthatja, hogy nehéz mindenkinek a kezét vagy nyelvét kötve tartani. *Ő Bethlennek igazi jó akarattal igyekszik szolgálni, míg a királylyal kötött s szentül meg erősített szerződést megtartja.* Mindenki szavának helyt ne adjon, az ő őszinteségét pedig vegye kedvesen.³¹ Viszont Bethlen ismételten hangoztatja békés szándékát, de a király is, mint a kereszténység védőjéhez illik, úgy viselkedjék, nehogy pártjával együtt a sok keresztény vérköntéséért számot kelljen adnia.³² A barátságos hang daczára is kiérezhető, hogy Bethlen újabb hadi készülődései nem maradtak Pázmány előtt titokban. E készülődések hatása alatt történt, hogy Pázmány a Németországból jövő győzelmi hírek hallatára Esterházy Miklós országbíróhoz intézett levelében úgy nyilatkozott, hogy ezt Erdély is megérzi.³³ A mennyiben pedig Bethlen e nyilatkozatra úgy hivatkozik, mint második felkelése egyik okára, Pázmány II. Ferdinánd előtt védekezik, hogy ez csak az igazi okok elpalástolása, ő megjegyzését már csak Bethlen hadi készülődésének hatása alatt tette.³⁴ Egyben a harcias párt élére áll. Kifejti, hogy bár a háború kimenetele mindig kétes, de fegyverek sikere biztosíthatja csak az állandó békét. Mindamellert közte s Bethlen között az összeköttetés a háború alatt se szűnt meg. Pázmánynak Bethlenhez intézett szavai telve vannak *szemrehányással, figyelmeztetéssel, a felelősség felébresztésével.* Sokat gondolkozott — írja — a haza álla-

²⁸ Kovacsóczy Istvánhoz, 1623 jan. 14. U. o. I. k. 321—322. l.

²⁹ U. o. 330—331. l. 1623 márcz. 18.

³⁰ Fraknói 319—321. l. 1623 márcz. 22.

³¹ Hanuy I. k. 332—333. l. 1623 márcz. 27.

³² Fraknói 341. l. 1623 jún. 30.

³³ Hanuy I. k. 347. l. 1623 aug. 1.

³⁴ U. o. I. k. 352. l. 1623 őszén.

potán s *mind Bethlennek eddig irányában mutatott jóakarátát*, melynek változására okot nem adott, mind saját egyházi állását tekintve, hozzáfordul és megmondja, a mi eszében forog. Tudja, hogy Bethlen előtt a történelemből is, *maga bölcseségéből* is ismert dolog, hogy veszedelmes a török erejével a kereszténységet rontani, azért Bethlen se bízza magát rájuk. Mivel ad majd számot Isten ítélőszéke előtt annyi sok ezer ártatlan kereszténynek testben-lélekben való rabságáért? Ő, ha lehetne, életével is megváltaná annyi ezer veszedelmét és vérével eloltaná a pusztítás tűzét. Keresse hát Bethlen a békét addig, míg a király külföldi hadai meg nem érkeznek, mert akkor török, német egyaránt dúl az országban.³⁵ Pázmány tehát harcias politikájának bukása után maga közeledik Bethlen felé. Közeledésének oka tisztán a haza üdve. S fáradozása eredményes, mert Bethlen sem idegenkedik a békétől. Pázmányhoz intézett válaszában menti magát, hogyha a háborúra való okait akarná előszámlálni, részint sokakat megbántana, részint hosszadalmas lenne. Kénytelenségből fogott fegyvert, nem a maga hasznát, hanem a kereszténység érdekét tekintette. Hogy őszinte híve a békének, mutatja az, hogy első felszólításra kész megbékélni. A királynak őszinte szívvvel kész szolgálni, csak ne utasítsák vissza.³⁶ Pázmány örömet fejez ki a békés indulatok szikrájának látásán; nem vitatja, milyen okok vezették Bethlent a háborúra, Isten számon veszi majd tőle, ki előtt semmi feledés, semmi színlelés nem lehet.³⁷ A béke rövidesen újból létrejön. Bethlen Pázmánynak közbenjárását, fáradozását *jó néven s kedvesen veszi*,³⁸ állítja, hogy őszinte híve a királynak. Bár a nyughatatlan elméjű emberek nem szünek meg hamis híreket hozni, bár ezekkel tele vannak fülei, de a béke megártása egyedüli célja.³⁹ Pázmány iránt érzett jóakarátának ismételten kifejezést ad.⁴⁰ A békekötés óta az összeköttetés állandó. Bethlen a pénz egyformaságának megvalósításában pártfogását kéri,⁴¹ Pázmány jóakarátát *kedvesen és szeretettel veszi*, ő is kívánja az alkalmat, hogy neki *viszont kedveskedhessék s jóakarátának megfelelőhessen és jóérzését minden időre ajánlja*.⁴² Mialatt azonban összeköttetésök barátságos, jönnek a hírek Bethlen újabb készülődéseiről, melyek harmadik felkelését megelőzték. Pázmány II. Ferdinándot siet ezek felől értesíteni s óvatosságot ajánl. Ha másról lenne szó, — írja — nem arról, ki *hűségét gyakrabban megszegté s ki gyorsaságával győz*, nem adna a hírekre sokat, de így figyelembe kell venni az intéseket.⁴³ Siet

³⁵ U. o. I. k. 362—363. I. 1623 nov. 14. ³⁶ Fraknói 364. I, 1623 nov. 29.

³⁷ Hanuy I. k. 365—366. I. 1623 decz. 1. ³⁸ Fraknói 385. I. 1624 jún. 18.

³⁹ U. o. 396—397. I. 1624 júl. 22.

⁴⁰ Pray II. 26. 30. I. 1624 szept. 17.

⁴¹ Fraknói 423. I. 1625 márcz. 20.

⁴² U. o. 436. I. 1625 jún. 17.

⁴³ Hanuy I. k. 461. I. 1625 júl. 9.

Bethlent is felkeresni, hogy szándékáról lebeszélje. Bethlen — mint írja — Pázmány *intéseit szeretettel vette*, de magában búsul és kesereg, hogy míg legnagyobb szeretettel igyekszik a királynak szolgálni, hamis hírvivők tőle elidegeníteni mesterkednek. Nem tudja, a királynál miért nem tud hitelt szerezni, holott Isten és saját lelkiismerete a bizonyság, hogy a békekötés óta legnagyobb igyekezete az, hogy magának hitelt szerezzen. Minden tettét félremagyarázzák, bármily piaczi vén asszonynak hisznek. Az ő udvara nyitva van bárki előtt, senkit nem üldöz, járjanak bárki útján utána, ha szavainak nem hisznek. A ki hadra készül, arra idő kell, kebelében senki hadat nem hordozhat. Míg a másik részről ok nem adódik az üstök vonásra, addig veszteg ül, Isten óvja őt attól, hogy miatta több keresztény vér omoljék. Pázmány *tartsa őt jóakaró atyafiának, szeretettel akar neki kedveskedni*, csak tudja, hogy miben lehet.⁴⁴ S bár Bethlen készülődései nem maradtak titokban Pázmány előtt s bár ezek ellenében szintén készülődéseket ajánl,⁴⁵ külsőleg azonban egyetértés látszik köztük s Bethlen meg is hívja Pázmányt lakodalmára.⁴⁶

És elkövetkezett Bethlen harmadik felkelése. Békés szándéka azonban csakhamar felülkerekedvén benne, a táborában levő felsőmagyarországi rendek révén egyenesen Pázmányhoz fordul, hogy járjon közben a béke érdekében. Pázmány dicséri a rendek békés szándékát, örömmel látja, hogy fáj nekik a haza romlása, mert ha önönmagunknak nem fáj, kinek fáj? Keresztény és hazafihoz illő tettet cselekesznek, ha a természet szerint való ellenségtől, a töröktől megválnak. Ha lehetne vérével eloltaná a háború lángját. Mint a küszöb és ajtó között lévő újj vagyunk a két császár, a török és német uralkodó között, mind a védő, mind az ellenségtől pusztulnunk kell, ha békében nem maradunk. Az a baj, hogy *Bethlen máshonnan menekült nyughatatlan emberek beszéde után elindul és semmi hitelt nem ad a jóakarók igaz-intésének*. A baj vissza nem vonható már, de kölcsönös jóakarattal sikerül békét teremteni. Reméli, hogy *Bethlen hosszú tapasztalatokból megismeri a veszekedések ártalmas gyümölcsét és az ausztriai ház ellenségeitől hintegetett hamisságokat s úgy intézi dolgait, hogy a magyar nemzet megmaradásából inkább akar dicséretet, mint romlásából örök átkot*.⁴⁷ De e mellett úgy vélekedik, hogy a Bethlennek adott válaszból tűnjék ki az, hogy *összes ügyei fel vannak tárva*; hogy miként a király nem adott okot a háborúra, úgy most sincs a béke ellen, ha az úgy intézhető el,

⁴⁴ Fraknoi 443—445. I. 1625 júl. 14.

⁴⁵ II. Ferdinándhoz, 1625 júl. 19. Hanuy I. k. 462—464. I.

⁴⁶ Fraknoi 453—454. I. 1625 nov. 5.

⁴⁷ Hanuy I. k. 545—549. I. 1626 okt. 22. és 28.

hogy ne legyen minden évben új háború és új béketárgyalás. Ha elhallgatják, hogy Bethlen *cselszövényeiről* értesülve vannak, az csak ártalmára van az ügynek. Hogy *hazudozásában napról-napra vakmerőbb* lett, az az ő vétkük, mert mindent elhallgattak. Ha nem lehet vele megbékülni, támadni kell.⁴⁸ De harcias szándékaival felhagyva, csakhamar siettetni a béke megkötését, mert az idegen katonaság csak pusztít az országban, Bethlennel szemben meg gyenge.⁴⁹

Bethlen is felkeresi őt levelével. *Hogy eddig nem háborgatta* — ugymond — *s írásával nem terhelte*, annak bizonyos okok állották útját, melyek a veszedelmes mulások lecsendesítésére alkalmasaknak tünnek fel előtte.⁵⁰ Pázmány Bethlen levelét illendő tisztelettel vette tudomásul. Régtől fogva azt gondolta, — mondja — hogy *haragudott rá a maga igazságáért és e miatt nem akarta levelével untatni és neki kellemetlenkedni*. De a békét igyekezett azért előmozdítani nem a saját személye, hanem az ország miatt. Vajha az Isten Bethlen szívét, szüntelen való nyughatatlan törődését, elméjének, testének fáradozását más alkalmasabb dologra fordította volna, azzal magának is, a hazának is nagyobb nevet szerezhetett volna. Iszonyodik megmondani, de azt hiszi, hogy 200,000 magyar életébe került a küzdelem s *úgy tűnik fel, mintha Bethlen a magyar nemzet romlására jutott volna fejedelemségre*. Istenre hivatkozik, hogy ezt nem gyűlöletből írja, de kívánja, hogy *Bethlen valahára magába szállván, engesztelné meg Istent eddig való dolgaiért s a jövőben kimélné a magyar vért*. Láthatja, hogy a külföldi ármánykodások családak, *ne terhelje tehát még jobban meg lelkiismeretét*, vessen véget a szegény nép romlásának. Mert ha tetteiért számot kell adnia, mivel menti majd magát?⁵¹ A váddal, a szegény nép nyomorúsága miatt való szánakozással telt levélre Bethlen meglepő önmérséklettel, szelidséggel felel. Csodálkozik, hogy Pázmány azt hitte róla, hogy ő haragszik. *Isten látja, hogy a királylyal való megbékélés óta nem érzett ellene semmi neheztelést*. Ha érzett volna is, hasztalan lett volna, mert Pázmánynak azzal mitsem ártott volna. *Rosszakarattal ellene semmit nem akart*. Isten a tanú, hogy kívánta ő is, hogy ennyi vérengzés ne legyen szükséges, de hát Isten ezzel látogatta meg őket. A szívek titkainak bölcs tudója büntesse meg őt, ha nem igyekezett mindig erejét a haza javára fordítani. Miatta nem 200,000, de 4000 ember se veszett el. A békére őszintén kész. *Ne legyen felőle Pázmány többé olyan idegen ítélettel, hanem tartsa jóakaró atyafiának, a miben tud, ő is*

⁴⁸ U. o. I. k. 540—543. I. 1626 okt. elején.

⁴⁹ U. o. I. k. 550—551. I. 1626 nov. elején.

⁵⁰ Pray II. k. 73. I. 1626 nov. 2. ⁵¹ Hanuy I. k. 555—556. I. 1626 nov. 24.

*szeretettel akar kedveskedni.*⁵² Isten tegyen igazságot, ki okozta közülök a kegyetlen vérontást, az büntetését el nem kerül. ⁵³ Az lenne igazságos, ha bíróság ítéleznék tettük felől, nem is vitatja ez ügyet, Istenre bízva magát igazságával együtt. *Pázmány tartsa őt immár igaz atyafiának.*⁵⁴ Pázmány tehát hiába iparkodott Bethlent meggyőzni, hogy felkeléseivel ő oka e sok bajnak, Bethlen igazságosnak tartván támadásait, ugyan úgy vádolta mindenért a másik pártot. Végre is Bethlen végét vetvén e vitának, a kérdés eldöntését Isten ítéletére bízta. Ez eredménytelen vitával be is fejeződött az 1626. év, vele együtt Bethlen háborúinak ideje, de nem egyúttal a tervezetések korszaka.

Pázmány állandóan panaszkodik, hogy Bethlen *nem őszinte*, titkon háborúra készül, a hadiszereket Kassán hagyta, zsoldos katonaságát nem bocsátotta el. Bár esküt tett, hogy többet nem támad, de *a tapasztalat mutatja, hogy mennyire lehet neki hinni.* Ha alkalma van, nem engedi elfutni.⁵⁵ Bethlen előtt nem titok, hogy bizalmatlanok az udvarban vele szemben. Tudja, hogy *sem hitele, sem becsülete* a király udvarában s *Pázmány előtt* nincsen s úgy dolgoznak ellene a portán is, *mintha most is ellenség lenne.*⁵⁶ De az összeköttetés azért állandó marad közöttük. Pázmány az 1627. év utolsó napjaiban a közelgő újévre jó kívánatait fejezi ki. Boldog, szerencsés újévet kíván neki s hozzátartozóinak. Köszöni, hogy közbenjárt az újabb hódoltsági faluk visszaadásában s kéri, a jövőben növelje csak jóakarátát.⁵⁷ De ugyanekkor gyanúval telten a király előtt gyanusnak tartja Bethlen azon ajánlatát, hogy a törökkel szemben erélyesebben lépjenek fel.⁵⁸ Bethlen ez időben kérést intéz hozzá, hogy Bethlen István kisebbik fiának utazása alkalmával legyen segítségére. Tudatja Bethlen, hogy az ő akaratából az európai udvarokhoz megy tanulni. Először II. Ferdinánd udvarába megy, Pázmány tehát legyen rajta, hogy békével, kellő írásokkal meheszen onnét tovább. S tudván, hogy *Pázmánynak nagy ismeretsége van*, kéri, hogy ajánlja be az európai udvaroknál, főleg Rómában, hogy legyen, kit Pázmány írásával felkereshessen.⁵⁹

1628. év elején Bethlen tudatja, hogy Pázmány jó kívánságait, *mint a szeretet s bizalom zálogait*, jó néven vette s ugyanolyan érzéssel viszonzozza.⁶⁰ Egy jószág visszaadásában kifejezett kérését örömmel teljesíti s felajánlja, hogy nem ilyen kicsiny dologban, hanem nagyobb dologban is készséggel segítségére lesz. Hogy Pázmány az ő hadi készülődéseiről szóló híreket elhítte, azon nagyon csodálkozik, mert száz

⁵² Szilágyi 420—422. l. 1626 nov. 30.

⁵³ Pray II. k. 82—83. l. 1626 decz. 12.

⁵⁴ U. o. II. k. 93—94. l. 1626 decz. 28.

⁵⁵ Hanuy I. 627. l. 1627 júl. 17.

⁵⁶ Szilágyi 452—454. l. 1627 aug. 29.

⁵⁷ Hanuy I. k. 670—671. l. 1627 decz. 28.

⁵⁸ U. o. I. k. 668—669. l. 1727 decz. 28.

⁵⁹ Pray II. k. 154—156. l. 1627 aug. 27.

⁶⁰ U. o. II. k. 371. l. 1628 febr. 21.

úton is utána járhat az ő dolgainak. Egy országban laknak, szomszédok, a járás-kelés szabad, jezsuiták vannak az országban, az ország nagy része katolikus, mi maradhatna titokban? A híreket csak azok költik, kik a béke miatt irigykednek s e zavarosban nem halászhatnak. Ha Pázmány nem hisz neki, tartson udvarában megbizottat, ki hetenkint értesítse mindenről. Ő is hall híreket, melyeket hozzá hoznak, de nem ad nekik hitelt.⁶¹

Az 1629. év összeköttetésök utolsó éve. Bethlen beteges állapotáról s egyben hadi készületeiről jönnek hírek Erdélyből. E két kérdés foglalkoztatja Pázmányt is levelezések alkalmával. Bethlen egészsége felől tudakolódzván, saját betegségéről is értesíti. Reméli, hogy Isten megelégszik immár az ő földi zarándoklásával. Egyben tudatja, hogy megint háborús hírek jönnek Bethlen felől, de azt hiszi, hogy Bethlen egészségi állapota, öreg kora, országának helyzete, a király tökéletes jóakarata békét kívánnak tőle. Sokan izgatják, de úgy véli, nem engedi magát felingerelni, ezen izgatók miatt nem érdemes fegyverhez nyúlni.⁶² Bethlen e levelet szeretettel véve, örül, mert Pázmány *jó keresztény indulatának jeleit abból is látja*, hogy egészsége felől kérdezősködik, az is kedves dolog előtte. Pázmányon meg, a mennyiben azt írja, hogy betegeskedik, szánakozik. Noha minden keresztény embernek e zarándoklás után az igaz hazába való menését kedves dolognak hiszi, mégis kívánja, hogy *Pázmány nemzete javára egészségét visszanyerje s szíve szerint hosszú életet kíván neki*. Saját tartós betegségét békével tűri, tudván, hogy a világon semmi egy állapotban meg nem maradhat, hanem minden ennek forgandó romlása alá vétetik. Hangoztatja békés szándékát, az ellenkező hírek nem igazak. Kéri Istent, hogy a keresztény fejedelmek között is hozzon létre békét. *Tartsa őt Pázmány mindig igaz jóakarójának, e jóakaratot bizonyítani is akarja s e jóakarátát minden időre szeretettel ajánlja*.⁶³ A mennyiben meg Bethlen e békés szándékai mellett is a hír háborús készülődésekről beszél, Pázmány egyenesen hozzá fordul Bethlen kívánságának megfelelőleg, hogy adjon magyarázatot. Nyughatatlan elméjű emberek, kik, miként a delfin, akkor örülnék, ha háborút éreznek, terjesztik a híreket. Most 100,000 ember is bejöhet Németországból segítségül, de ennek csak az ország látná kárát. Rántsa tehát ki Bethlen a zablyát azok szájából, kik a békességet nem kedvelik.⁶⁴ E levélre már nem jött válasz, Bethlen halálhíre jött helyette.

A halálhírt hozó követ egyenesen Pázmányhoz sietett, ő értesítette róla a királyt is.⁶⁵ Bethlen özvegye és Bethlen István kormányzó küld-

⁶¹ U. o. II. k. 373—374. l. 1628 jún. 2.

⁶² Hanuy II. k. 17—18. l. 1629 ápr. 3.

⁶³ Szilágyi 463—465. l. 1629 máj. 2.

⁶⁴ Hanuy II. k. 67—68. l. 1629 szept. 14.

⁶⁵ U. o. II. k. 74. l. 1629 nov. 25.

ték a követet, a temetésre is kapott meghívást, de nem jelent meg. Ajánlotta az erdélyieknek, hogy Bethlen akaratához híven, maradjanak meg felesége fejedelemsége mellett.⁶⁶

Bethlen és Pázmány összeköttetése vizsgálásából tehát megállapítható, hogy szorosabb baráti viszony köztük nem volt. Személyes érintkezés híján és mert összeköttetésök politikai jellegű csupán, ez egész természetes. Viszonyuk mindamellett, hogy nem baráti, barátságos. Keresik egymással az összeköttetést s érintkezések hangja sohasem durva, sohasem sértő, bár többször kölcsönösen nehezteléssel, szemrehányással, figyelmeztetéssel teljes. Bethlen állandóan finomabb, kedveskedőbb, simább; Pázmány érdesebb, szigorúbb, sokszor elítélő, de nem bántó hangú. Pázmány politikája egyetemesebb lévén, nagyobb célt, a török kiűzését óhajtja s míg ez nem sikerül, míg ehhez a kereszténység ereje gyenge, az ország megkimélése szempontjából békét akar. Ezért ellensége Bethlen felkeléseinek, melyek török részről Bethlen megsegítését, német részről támadását vonván magok után, mindenhogyan csak a háború színtere, Magyarország veszít. Mint a béke állandó híve, a békekötések érvényének megszűnése miatt ellensége időnkint Bethlennek, közben harcot is hirdet ellene, visszaűzésében látván a béke biztosítását. Bethlen politikája, bár külföldre is kihat, szűkebb keretű, egyénibb célokat szolgál, a segítő töröknek ha nem is barátja, de nem is ellensége. A békét állandóan hangoztatja, de az ország helyzetében állandóan okokat lát, melyek felkeléseit szükségessé teszik. E kérdések miatt Pázmánynyal állandóan vitáznak, leveleznek. Az egyes békekötések idején érintkezések is mindjárt barátságosabb lesz. Észrevehető, hogy a politikai ellentétek, támadások, sokszor leszólások daczára is *egymást nagyra becsülik*. Pázmány Bethlenről úgy vélekedik, hogy sok dologban foglódott, bölcs fejedelem. Többször felajánlja neki szolgálatát; kéri, hogy tartsa őt igaz atyafiának; betegségében érdeklődik iránta. Mint politikusban nem bízik benne, megbízhatatlannak tartja, de az egyes békekötések idején véleménye mindig jobbra fordul és keresi Bethlen barátságát. Bethlen Pázmánynyal szemben állandóan figyelmes, sokszor szinte alázatos. Hangoztatja Pázmány keresztény jó indulatát, becsületes állapotát, jó hírnevét; atyafiának fogadja, jó akaratáról minden időre biztosítja; közeledését a szeretet és barátság zálogául fogadja; mint atyafiához, igen bizalmasan ír neki; hangoztatja, hogy vele szemben semmi rosszakarat nincsen benne; ne tartsa őt Pázmány ellenségének, ne legyen vele szemben idegen ítéletű. *E kölcsönös becsülésnek nem mond ellen, hogy egymást mások előtt többször vádolják*. E vádak mindig politikai dolgokra vonatkoznak. Egymás tetteit kölcsönösen prak-

⁶⁶ Csáky Istvánhoz, 1630. jan. 15. U. o. II. k. 88. l.

tikának tartják; de míg egyrészt az ellenséges politikai fogások jelölésére az akkor állandó kifejezés, másrészt e kifejezésök tisztán a politikára vonatkozik. Egyéni dolgaikért egymást nem bántják. *Viszonyuk tartóságának éppen az az alapja, hogy a politikai ellentéteken felülemelkedve a békeszerzések idején azonnal keresik egymással az összeköttetést* s őszintén megvallják, hogy a háború idején mint ellenségek nem akarták egymást terhelni. Hangjuk mutatja, hogy összeköttetésök több, mint pusztán politikai érintkezés szükségessége. Barátságuk feltételekhez van kötve, a mi akadályozza annak növekedését. Bethlen minden illendő és kedves dologban akar kedveskedni Pázmánynak, Pázmány meg addig ajánlja szolgálatát, míg Bethlen a békeszerződésekhez köti magát s így a királynak kedves. E megszorítás viszonyukat a politikai események változásától teszi függővé; így míg egyrészt az ellentétek idején viszonyuk rosszabbodik, másrészt a megszorításban a közeledés alapja is benne rejlik, mert az ellenségeskedést okozó harcok megszűnése esetén a jó viszony ígérete olvasható ki belőle. *S a mennyiben érintkezésök a politikai összeköttetéseken kívül kölcsönös nagybecsülésen alapul, érthető, hogy jó viszonyuk tartós, felfelújuló, az utolsó időkben már — betegeskedésök hatása alatt — bizalmaskodó. Viszonyukat azzal a meggyőződéssel nézzük, hogy politikai ellenfelek viszonyához mérten barátságos, bár egymás politikai tetteiről alkotott nézeteik többször elítélők.*

(Kolozsvár.)

Dr. Bíró Venczel.

Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári Glosszákat?

— Nyelvjárástörténeti tanulmány az irodalomtörténet szolgálatában.¹ —

A Halotti Beszéd után ma legrégibb összefüggő emlékünknak a Gyulafehérvári Glosszákat tekintjük. Ezekről nemrégiben kimutattam,² hogy nemcsak nyelvészeti, de irodalmi értékük is van³ s hogy szerzőjük nevét ma semmiképpen sem lehet megállapítani a kódex régibb részének utolsó-előtti lapján levő jegyzetből, mint azt VARJÚ ELEMÉR és PÁPAY JÓZSEF hitték. Már most az a kérdés, hogy akkor a kódexben levő 14 oklevélmintán kívül, a melyek dunántúli területre mutatnak,⁴ mi igazít el arra nézve, hogy hová való lehetett a Gl. szerzője, mely területen írhatták ez emlékünket?

Erre a kérdésre amaz oklevélminták adatai, mint külső bizonyíték mellett a nyelvemlék nyelve, illetőleg nyelvjárása felelhet mint belső bizonyíték (akkor t. i. csak nyelvjárási emlékek voltak), s ez a nyelvjárás eligazít, csak tudjunk vele bánni. Csodálom, hogy ezt PÁPAY sem vette észre.

Mielőtt azonban annak bizonyítására térnék, itt is meg kell jegyeznem bizonyos elvi kérdést. Hogy régibb s éppen legrégibb irodalmunk emlékei nyelvjárásával s ezzel kapcsolatban iratásuk helyének megállapításával, régibb irodalmunk topográfiájával, eddig igen keveset foglalkoztunk. Pedig ez fontos nemcsak nyelvészeti, hanem irodalom- és műveltség-történeti szempontból is. Ilyen alapon legalább tudnók azt, a mit ma nem igen tudunk, hogy főként hol kezdődött irodalmunk s hol fejlődött tovább; s tudnók, hogy ez emlékek hogyan olvashatók még pontosabban és biztosabban nyelvjárási alapon. Ez emlékeket t. i. össze kell kapcsolnunk a ma is élő nyelvjárásokkal s úgy szemlélnünk azok alapján még biztosabban. Akkor megérthetjük nemcsak a régi nyelvre vonatkozó legnehezebb nyelvészeti kérdéseinket (pl. Árpádkori

¹ Felolvasatott a M. Nyelvtud. Társaság 1913 májusi ülésén. Itt csupán lényegtelen módosítással jelenik meg.

² Magyar Nyelv IX. 67—74.

³ Tulajdonképpen „verses glosszák“, ha csak az emlékezetet könnyítő skolasztikus versek (versus memoriales) is. V. ö. id. értekezésem, 73. l. Szövegüket ld. uo. 71—72.

⁴ Akad. Értesítő X. 17—18.

kiejtést is), hanem legrégebbi irodalmunk kérdéseit is még több vonatkozásban. Így csatlakozik e dolgozatom a HB. nyelvjárására vonatkozó megállapításomhoz⁵ s egy láncszem abból a kutatásomból, melylyel legrégebbi irodalmunk emlékeinek nyelvjárását és iratása helyét óhajtom meghatározni, a mivel már többé-kevésbé elkészültem.

A Gyul. Gl. nyelvjárását eddig senki, nyelvét ketten ismertették röviden, nem rendszeresen: SIMONYI⁶ és SZINNYEL.⁷ Már ez ismertetések alapján is láthatni, hogy a Gl. nyelve a HB.-étől „nem nagyon különböző”,⁸ sőt azzal sok tekintetben egyező. V. ö. pl. HB. *zumtuchel*, *terumteve* (olv. ma: szömtöckkel, terömté-) stb., Gl. *keguffege*, *kuner* (olv. ma: kegyösége, könyér) stb. HB. *levn* (olv. lëün), Gl. *beufege* (olv. beüség, beösége). HB. *puculnec*, *vilagbele* (olv. pukulnek, világbelé) stb., Gl. *habrofagben* (hábróságben). HB. *kegilmehel* (kegyilméhel), Gl. *scemehel* (széméhel), stb. Hátha ez egyezések nemcsak nyelvtörténeti, de nyelvjárási, illetőleg egy nagyobb nyelvterületi egyezések is abban a korban a két emlék közt! S ha a HB. nyelvjárását véglegesen megállapítottuk, nem szolgáltat-e ez támasztékot arra nézve, hogy a Gl. nyelvjárását is megállapíthassuk? egyelőre nem is tekintve a kódexben levő oklevélminták útmutatását.

A HB. nyelvjárását a nyelvtörténet és a mai nyelvjárások alapján, különösen a szókincsnek okleveles alapon való földolgozása, valamint a helyilég ismert és meghatározható nyelvemlékek alapján véglegesen az akkori felsőduna melléki nyelvjárásban kellett megállapítanom, úgy, hogy az emléket Pannonhalmán, az anyakolostorban írták, szerzője legvalószínűbben mátyusföldi lehetett. Így az első összefüggő emlékünk Dunántúlra való, mint azt fennebb jelzett kivonatos értekezéseim bizonyítják s mint méginkább fogja bizonyítani nagyobb tanulmányom.⁹ Hátha a Glosszák is valahonnan onnan Dunántúlról valók. Előbb azonban lássuk itt is röviden a kutatásban vezérlő módszereinket.

Bármely nyelvemlék nyelvjárása megállapításánál szóba jöhet a módszer, minthogy ma esetleg több területen fordulhat elő ugyanolyan sajtáság (pl. *ö*-vel való ejtés, ú. n. *özés*) s az első megtelepülések óta több helyt

⁵ V. ö. M. Nyv. VII. 462—3. l. és azóta még tovább folytatva végleges eredménynyel: Die ungarische sogenannte Leichenrede als mundartliches Sprachdenkmal, Journal de la Soc. Finno-ougrien, XXX. (Helsinki, 1913.) és A Halotti Beszéd nyelvjárása, MNyelvőr XLIII. évf. Rövidítések: HB. = Halotti Beszéd, Gyul. Gl. és Gl. = Gyulafehérvári Glosszák, Dtúl = Dunántúl, OklSz. = Oklevél-, NySz. = Nyelvtörténeti Szótár, MTsz. = Magyar Tájszótár, nyj. = nyelvjárás, RMNy. = Régi M. Nyelvemlékek, RMKT = Régi M. Költők Tára, k. és C. = kódex stb.

⁶ Nyr. XXVII. 530—31.

⁷ NyK. XXIX. 2—3. és A magyar nyelv cz. kis könyvében, (8. kiadása) 76.

⁸ SIMONYI, A m. nyelv² 118.

⁹ Már két éve kész amaz értekezésem, de közbejött külső akadályok miatt csak most jelenhetik meg.

történetek nyelvjárás-eltolódások s újabb települések és a nyelv is fejlődött. Ennélfogva a megoldás nem oly egyszerű s némelyek kételkednek is benne (?). Ez azonban nem azt jelenti, hogy azért a nyelvemlékek nyelvjárását megállapítani lehetetlen volna. Hiszen akkor külföldön sem foglalkoznának ilyen kérdésekkel; pedig ott, pl. Német- és Franciaországban, éppen sokat

A Gyulafehérvári Glosszák III. (utolsóelőtti) lapja a névaláírással.
(Csaknem eredeti nagyságú hasonmás.)

és eredményesen foglalkoznak effélékkel. Amott pl. nem régen fejtegette G. Nutzhorn az Izidor-fordítás glosszáinak szülőföldjét.¹⁰ Csak a módszer nem volt eddig nálunk elég helyes.¹¹ Nem mindig vették figyelembe a

¹⁰ Murbach als Heimat der ahd. Isidorübersetzung und der verwandten Stücke. A Zeitschrift für deutsche Philologie 1912. évi 3–4. füzetében. E cikkre GRÄGER RÖBERT barátom tett figyelmessé.

¹¹ V. ö. pl. a Bécsi és Münchener kódex eredetére vonatkozó eredményeket.

belső és külső valószínűséget (innere und äussere Zeugnisse); vagyis a nyelvemlék helyesírásának és nyelvének útmutatását és a külső körülményeket, melyek amazt támogatják vagy irányítják. Nem igen vették figyelembe a nyelvtörténetet és szerintem a nyelvfejlődést (fejlődéstörténeti fölfogás), pedig a nyelvemlék egykori nyelvjárása azóta természetesen fejlődhetett és fejlődött is, míg az emlék nyelve úgy maradt.¹² S nem vették tekintetbe nálunk a vidék történetét (mongol dúlás, török pusztítások, későbbi települések stb.), meg hogy a nyelvjárásilag egyező területek közül melyek az elsődlegesek. De nem használták eddig különösen a határozott helyről való és keltezett oklevelek adatait, a melyek pedig egykori helyi értesülésen alapulnak (!), s nem nézték a későbbi hasonló emlékek és a ma is élő nyelvjárások adatait azokkal együtt. És nem elég csak egy-két tájszót vennünk (pl. itt a *vádulat* szót) és azt vetnünk össze az emlék nyelvével s úgy ítélnünk, mint pl. SZARVAS is tette a Bécsi és Münchener kódexekkel a *vatalé* alapján,¹³ hanem a nyelvemlék összes jellemző nyelvi alakjait (hang-, szó- és mondattani sajátosságok és szókincs) össze kell állítunk s figyelembe vennünk *együttesen* (pl. *özés, észés és ízés* együtt), az OklSz., NySz., MTsz. meg a nyelvjárás-leírások segítségével s új adatok helyszíni gyűjtésével, valamint a szomszéd nyelvjárások ellenőrzésével; mint a hogy pl. részemről szükségesnek tartottam a HB.-nél is, e Glosszák ügyében is többször utaznom és kutatnom a vidéken, a nyelvjárások területén. Szóval sok tényezőt kell figyelembe venni s nemcsak egyszerűen a mai nyelvjárásokkal vetni össze az emlékeket, hanem főként a maguk korában kell nézni. A különböző sajátosságok meg — mint kritériumok — *együtt* egymást és az emléket annál jobban meghatározzák (összetett bizonyítás).

Ha most a Gl. helyesírását és jellemző nyelvi sajátosságait tüzetesen nézzük,¹⁴ 1.) ezek is, mint a HB. (*ü-*) *öző* és *észő* ejtést tüntetnek fel együtt.¹⁵ *Öző* alakok (nemcsak második, de első szótagban is): *kegűlfege*, *kegűlfe*, *kuner*; *vrükfege*, *vrün* (olv. öröksége, önön),¹⁶ — ellenben *észők*: *ehezzeu*, *ielenetuiben*, *kerezt*, *tiftes*, *nemzetui*, *icemehel* stb. (olv. *éhészü* vagy *ehészü*, *jelenetviben*, *kérészt*, *tisztés*, *nemzetvi*, *szémehel* stb.), míg v. ö. HB. *zumtuchel*. Az *ő* igenévképző helyett *é* van: *eleeknek* (olv. *éléknek* = *élőknek*). 2.) *Izés*, vagyis *é* helyett *í*, *i* van ez alakokban: *quina*¹⁷ (olv.

¹² Teljes egyezést nem is várhatunk valamely nyelvemlék nyelve és mai nyelvjárása közt az utóbbi fejlődése következtében.

¹³ Nyr. XXIII. 565.

¹⁴ A szövegre v. ö. M. Nyv. IX. id. h. és köv. füz. 144. Az olvasás itt-ott eltérő SZINNYEJÉTŐL (NyK. XXIX. 1—3.).

¹⁵ De ez sem kétféle nyelvjárás keveréke, éppúgy, mint a HB. sem, valamint a KT. és a többi legrégebbi emlék sem.

¹⁶ V. ö. erekség, enen NySz.

¹⁷ V. ö. HB. *kinzotviatul*, v. ö. *kén*, *cruciatus*, *tormentum* NySz.

kína), míuinec (olv. mívinek), ielenetuiben, nemzetui (populi¹⁸ euís [?]),¹⁹ mint HB.-ben: *ilezie, scegin, lilkiert* (ileszje, szegin, lilkiért) stb. Ellenben é nagyobb számban: *eleeknek, egefege, sciukfegben, beufege, igenec* (igének), *kuner, kepeben, nepnech* (= népnek) stb.; mint HB. *elnie, testet* stb., de ott kisebb számmal. 3.) Ugyanazok a kettőshangzók fordulnak elő, mint a HB.-ben: *beufege, ehezeu*[cnek], *figeu* (figëü = függő); de már: *bbodug*, a mi fejlődésből magyarázható (v. ö. HB. *boudog*). 4.) Törövidítés a második nyílt szótagban és nem illeszkedés: *hab(o)roflagben* (v. ö. HB. *vogmuc* és *paradifumben*) ellenben: *koorflagban, tonofagaban* már illeszkedve. De ez is továbbfejlődés. 5.) A *való* igenév többesének *walac-, walak-* (olv. SZINNYEI: válák) változata, mint *biró: birák* stb.²⁰ 6.) A *függő* igenév *figeu* változata; ellenben v. ö. HB.: *bnvet*. 7.) Zártabb alakok: *mundut, chudalatuí, oltarun, ascunnak, vadulatia, fugadätia; oz, scidalmof* (olv. *mundutt, csudálatus, oltárun, aszunnak, szidalmos* stb.), ellenben: *uarafanac*; v. ö. HB.: *mundoa, oz, scerelmef* stb. 8.) Az *-at, -et* névszóképző teljesebb *-etv* alakja: *ielenetuiben, nemzetui*, mint HB. *intetvinec* (ott többesben); ellenben: *arulatia, vadulatia, fugadatia* mély hangúak *v* nélkül tovább fejlett alakban, míg HB. *kinzotviatul*. 9.) A *scemehel* (olv. szeméhel, nem: szeméel, mint SZINNYEI, A m. ny.⁸ 76.), mint HB.: *kegilmehel*; ellenben *zaiaval*, míg HB.: *halalaal*. 10.) *tonohuananac* (az íté képzős igék példája), v. ö. HB. *zoboducha*. Ezek a főbb sajátságok hang- és alaktanilag és helyesírás tekintetében. Mondattanilag pl. *nemzetui nepnech* (nēmzetvi, azaz: nemzete népnek), mint HB.: *terumteve iften tvl* (terömtëüie istentül). E sajátságokat nézve a Gl.-nak a HB. területétől (Győr-m., Pannonhalma) valahol nem messze, de attól kissé távolabb kellett létrejönniök. Hadd lássuk, hol?

Előbb mint többé-kevésbé ismertből, a mai nyelvjárásokból indulva ki,

1. Az özés ézéssel együtt Dunántúl fordul elő nagyobb mértékben,²¹ az ú. n. dunántúli nyelvjárásban, a keleti nagyobb részen. V. ö. pl. Felsődunántúl: *föl, köllessz, tisztölendő, köröszbe, gyöppös, kereső(l), zörög, förtelmes*; de: *iszën, mëg, ezëket, bemënt, csittëg*, stb. (SIM. Tréfás népm. 22—23, Győr-m.); *hisző*, de: *mëgy, rëggel, embër* (uo. 23. Pest-m. Tinnye, Dtül). Saját gyűjtésemből: *föl, köll, vörös, sörét, föst, ölég* (és *ölég*

¹⁸ Hogy a középkorban politikai nemzetet jelent, v. ö. LÁNCZY, A magyarság az Árpádok korában (Olcsó Kvt. kiadás) 50—51.

¹⁹ Ld. M. Nyv. id. h. 71.

²⁰ Erre a HB.-ben nincs példa.

²¹ Nem olyan szűkkörű ő, mint némelyek jelzik (pl. TMNy. I. 12. is) s nemcsak bizonyos szókbán, főszótagokban és *l* előtt, de máskor is; habár egyes helyeken ma inkább csak olyankor. De v. ö. ezekre is a dunántúli oklevelek és régi írók özését lennebb.

is), *ménők(l)*, *pöngő*, de *péngő* is, *sör* és *sër* (ez gyakoribb), *némét*, *fértál*, *terémtésit* (Székesfehérvár és Mór vid. Fehér-m.), *sőt fél*, *küll* is (Szabadbattyán, Veszprém felé, Fehér-m.). Alsódunántúl még több az *özés* kivált idősebbeknél: pl. *mönyem*, *szömöd*; de *mönyem*, *szemed* is, főként ifjaknál (Felső-Somogy-m. Szárszó és vid.); *csöndes*, *ölégséget tett*, *körösz-tű(l)*, *férhöz*, *könyér* de *kényér* is, *terémtmény* stb. uo. saj. gyűjt. 1913 ápr.); *lelköm* (Tolna-m. Dunaföldvár és Madocsa, Koszorús J.). Az *-é* igenévképzős alakra v. ö. ma is: *szülém*, *édős szülém*, Somogy-m., Erdőcsokonya, Csapó I.

2. Felsődunántúl az *ízés* is előfordul Győr-, Veszprém-, Komárom-s részben Fehérmegyében; pl. *szégin* és *széginy*, *ihén*, *szép* és *szíp*, *csetinyi*, *irhettik* stb. (SIM. id. m. 23—25, Győr- és Veszprém-m.); *szíp*, *nígy* stb. (Komárom-m. saj. gyűjt.); *fílek*, *eszi* (esze v. ö. nemzetui Gl.), *szomszíd*, *felesígemhöl* (Tinnye, Pest-m. Dtúl, SIM. id. m. 23.) és: *físi* (fésű), *kín*, *feled/kény*, *felesígem*, *terémtésit*, *vénnik*, *kíp*, *idős* és *édés* stb. (Fehér-m., Székesfehérvár és Mór vid., saj. gyűjt.; v. ö. BALASSA: A m. nyelvjárások 40. is.) „Azomban minél keletebbre megyünk, annál többször hallható az **é* helyén is *é*, különösen Fehér-megye déli részén, a hol át megy már az alsódunántúli nyelvjárásba.“ (BALASSA id. h.) Az alsódunántúliban is így, pl. Somogyban: *kín*, de *nép*, *kép* stb.; v. ö. Gl. *quina* de *nepnech*, *kepeben* stb.

A harmadik személyi *-i* birtokos személyragra (Gl. nemzetui) v. ö. *szemít*, *eszít*, *fűlít* (Fehér- és Somogy-m. saj. gyűjt.); *eszí*, Tinnye, Pest-m. Dtúl, Id. fennebb; *keztí*, *fejín*, *végi* (Csököly, Somogy-m. NAGY J., A csökölyi nyj. Bp. 1910. 9.) Továbbá a nyelvtörténetben: *füstí*, *szentí* (= füstje, szentje) Nádor k., *kettey* (ketteje) Érdy k., *ideín* Weszpr. k., *Peer* k., *ideiben* Ehr. k., *dicséretíért* Tih. k., stb. [SZINNYEI, Nyr. XVII. 150—151, 201. Dtúli és F.-Duna mellékéről való nyelvemlékek.] Ma is, meg a nyelvtörténetben is: *pénzi*, *éli*, *bögyí*, *béli*, *fődi*: Somogy, Göcsej, Szlavónia, Eger és Miskolcz vidéki palócság stb. TMNy. I. 709. *hegi*, *híti*, *hwtí* stb. MELICH: Calepinus szót. Bev. (Nyr. XLI. 359. is.) Calep. egyik szerzője, Laskai Péter, Baranyából való (v. ö. MNy. IX. 57.). V. ö. még: *szelletí* (szellete) Zrínyi, Zala-m., *becsületí*, Vas-m. Vasvár vid. (MNy. I. 15—16. VI. 281.), *bőri* Veszpr.-m. (SIM. Tréf. népm. 24.); *Szentkirályszabadi* és *Fokszabadi* ma is Veszprém-m.; *ujváriak dicséretí*, *érsekujvári kuruczdal*, stb. Egy időben irodalmi alak is az *-i* Károli-, Pázmány-, Vörösmartynál (v. ö. MNy. id. h.); de általában Dtúl és palócságban fordul elő. V. ö. még *-i* és ugyanolyan kettőshangzók *özéssel* együtt ma is Kethely vidéke nyj.-ban Vas-m. déli részén, Szentgothárd körül, pl.: „*nem leszén semmi kereseti. Meét nőm?*“ stb. (BÉKEFY, Kethely és környékének néprajza, Budapest, 1884. 14—15. és saját személyes megfigyelésem is, 1913. aug.); a nyelvtörténetben pedig 1484: *Kethwyzkezy* és *Kethvyzkezj* (Veszprém, OklSz.).

Végül v. ö. magik, lovik Dunántúl (Hetés vid.) is és az *adi*, *mondi* stb. alakokat Somogy-m. A *nemzetui nepnech* kapcsolatára meg v. ö. ma is: magyarí nép (Somogy, Szárszó, saj. gyűjt. és Palócság).

3. A *beusege*, *ehezeu*[cnek] stb. kettőshangzós alakok özéssel együtt Dunántúl ma is járják Vas megyében Kethely környéke nyelvjárásában — mint 2. alatt említém, az *-i*-vel együtt is — (v. ö. BÉKEFY id. h. és saját megfigyelésem is Rábakisfalud nyelvéből), Somogy megyében meg Csököly, Szentmárton, Hetes és Juta nyelvében (v. ö. VIKÁR: Somogy megye népköltése, M. Népk. Gyűjt. 6: X.²² és NAGY J.: A csökölyi nyj. 4, 6 stb. és saját gyűjt. 1906-ból). Sőt a tolnamegyei Sárközben is megvannak e kettőshangzók szintén özéssel (v. ö. KOVÁCH ALADÁR, A tolnavármegyei Sárköz nyj. Nyr. XXXIII. 268—69 stb.; uo. *kegyös* is!). Valamint Szlavóniában is ugyanígy. (Nyr. XXIII. 165., 167.) Így valaha az egész Dunántúl nagyobb részében meg lehettek, kivéve a nyugati területet, hol *ié*, *uó*, *üő* kettőshangzók vannak s voltak már a dunántúli és székely közösség korában, legalább a XI. században. (V. ö. a göcseji, csiki meg a háromszéki, orbai kettőshangzókat: *sziép*, *züőd*, *vuót*.) A Gl. sajátságá fehéat itt is inkább a Dtúl keleti felére mutat. Erre összevethetni az egykori dunántúli okleveleket s ma is az *Eötvös*, *Eleöd*, *Eöttevényi* stb. felsődunántúli családneveket s a Zichyek *vásonkeői* előnevét; valamint Fehér- és Somogy megyében ma is a *Jëizus* alakot (Jëzus), Felső-Somogyban pedig *ëéletibe*, *Szaóládí* stb. kettőshangzós alakokat, özéssel együtt. (Saj. megfigy.) Különben ma általában kettőshangzónélküli, továbbfejlődött a dtúli nyj. e sajátságban, mint a köznyelv.

4. A *habrosagben*, csak a Gl.-ban előforduló alak törövidülése a második nyílt szótagban a 13—15. században általános lehetett (v. ö. Nyr. XXVII. 531 és NyF. 65: 30, 45—46.) s Dunántúl is előfordult, mire v. ö. HB. *uruzag*, de *zumtuchel*; 1223: *Zuluga* (mai szolga), de már *Sculgageur* (Szolgagyóór, Pannonh. okl.), 1237: *Zulgageuri* (Veszpr. Palaznak); 13. sz. *zeredahel* (Pannonh. és Körmend); 14. sz. *zerdahel* (Körmend) OklSz. stb.; sőt ma is: *kukorica* helyett *kukrica*, Fehér-m. MTsz. és saját gyűjt. (Mór vid. Freiszmuth J., Sopron m. Kapuvár, Bársony K.); 1265: *Zarozozov*, 1388: *Zarozou* Pannonh.-Tih. OklSz. ma: *Szárszó*, Somogy-m. A *haboro* (háboró) alapszó az Ehrenfeld és Münch. kódexben is (Nyitra-m. és Dtúl) előfordul, valamint palócz vidéken ma is [A Gl. rövidült alakja esetleg ritmikái rövidülés is lehet.] A *-ben* nem illeszkedésére meg összevethetni *milostben* HB. s ma is Dtúl: *izénak*, *izéta* (Fejér- és Veszprém-m. saját gyűjt.), *avvé* Göcsej, stb.

5. A *való*: *walac-*, *walak-* változatra szintén Dtúlról összevet-

²² Az ott említett *ö* h. *öü* ugyanaz a kettőshangzó (ëü), mint a Gl.-ban, csak tovább fejlődött alakban.

hetni: *dió* > *dia* > *diás* Somogy-m. MTSz. és SZINNYEI NyK. XXIX. 3. uő.: *uala* Ehr. C. (Nyitra m.) és *meltakat*, méltakat, Münch. C. (Dráva mellék), NyH.⁴ 78. Bizonyára a két terület közt is előfordulhatott. V. ö. még: Gyenesdiás község, Zala-m., *birák* Pereked, Baranya-m., saját gyűjt., *birac* (birák) Bécsi C., *biratok* Münch. C., *birank* (olv. biránk) Ozorai (Baranya-m.), *birál* MA. (Pozsony-m.), NySz. és ma is: *megbirál* (Pannonh. vid. saját gyűjt.), *birákok* (Veszprém- és Győr-m.), míg: *bé-bírol*: bepanaszol, Baranya-m. stb. MTSz. [A *walacnok*, *walaknok* alakra v. ö. SZINNYEI NyK. 42 : 26. Bár éppen annak alapján, hogy *á* után *a* helyett *o* több helyt fordul elő, feltehető volna, hogy régi az *á—o* ejtés, s ez is egyik dunántúli sajátság volna.]

6. A *figeu* (olv. figëü = függő) egykori közmagyar illabiális alakra v. ö. *fige-fészek*, *fige-madár* (az ökörszemnél kisebb madár) Baranya-m., *fil*: fül Somogy-, Győr-, Baranya-m. és Palóczság, *fige*: füge Palóczság stb. Tehát Baranya és a Palóczság közt is előfordulhatott. V. ö. még *firisz*: fűrészfűrészmell. és Somogy-m., *fírísz* Komárom-m. stb. MTSz. Ugyanígy illabiális alak a valaha általános *míuinec* (olv. mívinek) is, v. ö. *kü mies* Göcsej, Somogy, Fehér-m. Saját-gyűjt. Tehát Dtúl uo. ez is előfordulhatott. Összevetve vele a *flet* (= füvet) alakot is Somogyban. (VIKÁR, Somogy megye népköltése, X. 1.)

7. A *chudalatusf* zártabb alakra összevetve ma is: *csudálatos* Göcsej és Székelység,²³ a *varas* (olv. váras) nyiltabb alakra pedig II. Endre 1213. oklevelében *Waras* (= Szászváros, az oklevél Sz.-Fejérvárott kelteztett, v. ö. Fejérpataky, A kir. kancellária, 37.) s ma is előfordul ez alak a dunántúli *á—o* ejtés ellenére is Zala-megyében, Badacsonytomajban (Halápy János) és Baranya-m. Perekeden (Jávor István, tanító). Egykori oklevelekben és nyelvemlékekben általános Dunántúl és a vele érintkező palóczságban. (V. ö. OklSz. és NySz.: Ehr. C., Jord. C., Born., Tinódi, Zrinyi stb.)

8—9. A *nemzetui* (olv. nēmzetui = nemzete) alakot már láttuk; a *scemehel* (olv. szeméhel) alakra meg v. ö. pl. *sávós* > *sáhos* Baranya, *Kovács* > *koács* > *kohács* Somogy, *bihal* > *bihâ* Somogy, *bihuó* Répcze mellett stb. MTSz., sőt ma is: *szeméhel* is Felső-Somogy m. Szárszó és *lohat* uo. (saját gyűjt.). V. ö. még *myhelte* (= mivelte, Lev. T. 1 : 63. Kanizsáról).

10. A *tanoht* valaha általános alak volt, így Dunántúl is.

*

Ime a hangtani (magán- és mássalhangzói) és alaktani egyezések alapján a Gyulafehérvári Glosszák is dunántúli, mégpedig nemcsak felső, de

²³ Az itt előforduló alakok közvetve szintén Dtúlra mutatnak a dunántúli és székely közösségek alapján.

még inkább alsódunántúli elemeket is mutató emlék, melynek szerzője az ú. n. *dunántúli* nyj.-terület keleti feléből, talán Alsódunántúlról való lehetett.

Ezt bizonyítja a szókincs is, mint a következő példák is mutatják nyelvtörténeti alapon. I. *keguffe* és *keguffe* szavakra v. ö. *kegőtlenöknek remensegők* Tih. C.²⁴ *kegőtlen* őlő, *kegütlenül* Cal. (egyik szerzője Baranyából, v. ö. fennebb) *kegyőtlen* Tolna-m., Baranya-m. és Dráva mell. MTsz. *kegyős* Tolna- és Baranya-m., saját gyűjtésem | *beusege* v. ö. 1229: In villa Mehus... *Bev* (Pannonh. Lib. Rub.) 1359: Petro dicto *Beu* (Veszpr.) OklSz. | *ehezeu*[cnek] v. ö. *ehező* lélek Bécsi C., Münch. C., *ehezik* Decsi, Baranya-m., *Méliusznál*, Somogy-m.: *ehőzzék* NySz., ez tovább fejlődés | *elegsege*²⁵ v. ö. tovább fejlett alakban ma is Dtúl: *ölégség*, *ölígség*, Fehér- és *ölégség* Somogy-m. || II. *chudalathus* v. ö. 1198: *Chuda* (Körmend, Szentgothárd), 1358: filium *Chuda* (Veszpr., Köveskál) OklSz. *cudakat*... *tótt* (Münch. C.), *chudalathus* Ném. Gl. (Dtúl)stb. ld. NySz. | *míuin(e)c* v. ö. *myuet* Ehr. C. *mywben* Jord. C. *mywet* Érdy C., *rablasth mjwl* Lev. T. 1: 226, Szigetvár, stb. [DÉCSMÉL: *mű*, tovább fejlődve] NySz. | *ielenet* a népnyelvben nem fordul elő; de v. ö. alapszavára *gyeléntem*, Dtúl; egykori előfordulására meg v. ö. Ehr. Münch. Kulcs. C. stb., főként dunántúli kódexekben gyakori, NySz. | *vnu(n)*; egykori előfordulására v. ö. *önön* Münch. C. *wnem* Kulcs C., *vnön* Mel. (Somogy) *önnün* Tinódi stb. NySz. — tehát Dtúl éppen | *mu(n)dut* v. ö. *munda* HB., *mundattatul* Peer C. (Felsődunamellékéről került elő [Dtúli] v. ö. Nyelvemléktár II/VI. | *igenec* v. ö. *iget* Peer C., *yghet* Kulcs C., *igé* Bécsi C. stb. Dtúl, NySz. köznyelvi szó volt | *tanofagaban* és *tonohuananac* v. ö. *tanohanak* Ehr. C. *tanoythya uala* Jord. C. stb. Dtúl is, köznyelvi szó volt. | *kuner* v. ö. *könier*ek Ozorai, *könier* Zvon., Csepreg, Dtúl, stb. NySz. | *kepeben* v. ö. Érdy és Keszth. C. stb. NySz. — tehát Dtúl is | *kerezt* v. ö. *crest* Ehr. C. *kèrèzt* Münch. C., *kèrèzt* Bécsi C.; Meliusznál *keròzt* és Zvonaricsnál: *kòrèzt* NySz., de csak tovább fejlődött alakok. Ma *ö-ző* alakban használják Komárom-, Veszprém-, Fehér-m.-ben is, de ez is csak továbbfejlődés eredménye. || III. *arulatia*, alapszavára v. ö. *arol'la* halakra Münch. C. halakra *arul* Weszpr. C. [Dtúlról] — u. o. bizonyára *arulatia* is, mint lennebb *vadulatia*. | *nepnech* v. ö. 1221: *Nepleguen* (Pannonh.) 1259: *Winep* (Újnép, Veszpr.-m. okl.) stb. OklSz., *-e(=é)*-vel v. ö. Bécsi és Münch. C., Kulcs C. stb. NySz. | *vadulatia* éppen dunántúli alak. V. ö. ma is *akarattya* (Fehér-, Sopron-m. stb. *Akarattya* helynév is, Veszpr.-m.) A *vádul* alapszóra v. ö. *kegőtlen vadolasokat* Guary C. (Dtúlról), *vadolasban* Érdy C. *vádolást* Decsi NySz., továbbfejlődve; a népnyelvben

²⁴ KAUSCH MIHÁLY értekezése szerint (Bpest, 1901) is dunántúli, a Dráva-mellékéről. Szerintem Zalából való is lehet, vagy pedig somogyi. V. ö. Döbrenteit is RMNy. I. HB. bevezetésében.

²⁵ Új szövegmegállapításom alapján, M. Nyv. id. h. 71. l.

ma is használatos Dtúl *vádul* nemcsak „elvállal, fölállal“ értelemben MTsz. és *évádúja* elvállalja Zolnai, Nyr. 30: 273., hanem „vaddal illet“ értelemben is, így: *bevádú* és *fővádú* (bevádol és följelent, Freiszmuth J. Fehér-m. Mór vidéke) | *fugadatia* v. ö. *fogadatra* Münch. C. és *fogadat ierusalem*ben (hasonlóan, mint Gl.) Apor C. (mindkettő Dtúl: Drávamellék, v. ö. Hunf. Alb. 9—11 és Nyr. 41: 146. értekezésem.) | *scidalmof* v. ö. Nagysz. C., Érs. C., Érdy C. stb. NySz. | *quina* (olv. kína) v. ö. *kínozni* Decsi (Baranya) ellenben: *kenzattathnanak* Érdy C. (Drávamellék) | *ascun-nac* v. ö. — 1240 k: Asscun (Pannonh.), 1307.: *Azunfalva* (Veszprém-m.) stb. OklSz. | *scem* — v. ö. 1273. *Scemd* filio (Veszpr.) OklSz. *zem* — Ehr., Jord. C., Lev. T. 1: 245 Szenyér, Somogy-m. stb. NySz. és ma is: (Falu-)szemes Somogy — a HB. *zum* — területétől odább. | *latatia* v. ö. *latat* Bécsi C. és Beythe I. (Baranya m.), *zemnek latatya* Ozorai, *latattyok* Érdy C., ma is *látotlya* Fehér-m. (Mór vid. Freiszmuth I.). — Ime tehát a szókincs is ugyanazt mutatja, mint a nyelvtani egyezések, hogy a Gl. szerzője a „dunántúli“ nyj.-területről való, a HB. területétől valamivel odább délkeletre.

Ezt bizonyítják most, egyenesen a multból indulva ki, az egykori és későbbi nyelvmemlékek föl egészen a mai nyelvjárá sokig.

Így a tihanyi (Zala-m.) apátság 1055-i alapítólevele (V. ö. SZAMOTA, NyK. XXV. 129.) pl.: *kurtuel*, *meneh*; *fer-teu*, *keuris*, (v. ö. beufege, ehezeu Gl.) *feheruuaru*, *zenaia* stb. (v. ö. nepnech, zaiaval Gl.).

Ez apátság többi okleveleiben, az u. n. kritikus oklevelekben is: *Eurmenes*, *Derguche*, ellenben *Pechel* (ma Dörgicse és Pécsel, Veszpr.-m.)²⁶ — mint *keguffege* ellenben *kerezt* Gl. Ugyanez apátság népeinek 1211. évi összeírásában is ilyen hely- és személynevek: *Ban-riuueh*: Bánréve, de: *Euren* stagnum: Örvény-tó Dtúl, *Ozou-feu* (Zala-m.) *Beneduc* (Zala-és Veszpr.-m.) stb.²⁷ V. ö. továbbá a Pannonhalmi Szt. Benedek-rend története köteteit, különösen I., VIII. és X. kötetet s FEJÉR Cod. Diplomaticusának és WENZEL Árpád-kori új okmánytárának nem mindig pontos kiadásában is a dunántúli okleveleket; de kivált a Hazai oklevéltár, Hazai okmánytár, Sopron vármegyei tört. oklevéltár, KNAUZ Monumenta eccl. Strigoniensis, Zichy-okmánytár stb. adatait, a Sztáray-család oklevéltárának dunántúli, pl. székesfehérvári okleveleit stb.

A XIII. századból összevethetni a *Váradí Regestrum* (Rítus explorandae veritatis, KARÁCSONYI és BOROSZVSZKY kiadása) dunántúli vonatkozásait²⁸ s ROGERIUS MESTER Siralmas énekét ugyancsak dtúli vonatkozásaiban

²⁶ ERDÉLYI LÁSZLÓ, Akad. tört. értekezések 1096. 41—42. stb. II.

²⁷ V. ö. NyK. XXXIV. 388—416.

²⁸ Eredetükre v. ö. KARÁCSONYI JÁNOS: Tüzesvas-próbák Nagy-váradon. 1903. 7. I.

(Segusd- és Segesd-, Somogy-m.)²⁹ De különösen KÉZAI krónikáját, ha kódexének egy része későbbi korban való bővítés is.³⁰ Kézai, mint CSÁNKI DEZSŐ történelmi alapon kimutatta, a pestmegyei Kéza helységéből való;³¹ ez a mai Géza vagy Ginza pusztja Fehér megyében, Alcsút mellett. (Kéza, Századok, 1903. 885—890.) Nála éppen a Gl. korát megelőző időből (1283 k.) effélék fordulnak elő, a Gl. alakjainak megfelelően: *Etul* (olv. *ö*-vel), *Etel* (olv. *ë*-vel), *Ethela*, *Cuwe*, *Cuweazoa* (ma Kajászsószentpéter, Fehér-m.) *Urs* (Örs), *Kund*, *Sebus*; *Reuwa*, *Scigetfeu*, *Lebyn* (Lébény) ellenben *Lel*, *Werbulchu*, *Weznumut*, *Deuchunlant*, *Sceugzard*, *Munurod*, *Tichon*, *Barsanus*.³² Mint a Gl.-ban *ö*-zű ~ *ë*-zű, *eü* kettőshangzós és *é*-zű ~ *í*-zű alakok.

Hasonlóképpen a **Bécsi** és **Budai krónikában**, melyek közül az első Nagy Lajos korából (1358) való³³ s Budán készült, tehát Dunántúl (ott volt akkor a királyi udvar), ilyen adatok vannak: *Ethele*, *Kewe* (*ë*-vel), de *Bendekus*, *Cezunmaur*, *Crumheld*, *Beztur*, *Buken*; *Eleud*.³⁴ A *budai* krónikában (1473) pedig, mely szintén abból a forrásból való, az előbbiekek mellett *í*-zés is van: *Zent Lazar zegini* és *zygini* (ld. M. Flor. Font. Dom. IV. 25—27) — mint HB. *scegin* (Felsődunamellék).

Ugyancsak a Glosszák korát megelőző és azt követő időből *Fejérvármegye történetében*³⁵ 1269-ben IV. Béla oklevelében ilyen adatok vannak: *Matheo et Chatur Bissenis de villa Tuburchuk* (Töböröcsök)³⁶ 1344: *Thuburchuk* és *Tuburchuh*, ellenben 1361: *Teberchuk* és *Teberchek*, 1326: *Bekus* stb. (Székesfejérvárott keltek ez oklevelek). — CSÁNKI Történelmi földrajzában is, részben éppen a Gl. korából, pl. Pilis-m.-ben (Pest-m. dtúli része): *Kekus* (hegy Visegrád mell.) 1351., ellenben *Demes* 1459., *Fulkezew* és *Felkezyw* (1390, 1423 stb.), *Kesztuc* és *Kesztelec*, *Kesztihelc* 1393, 1439, 1494, mai *Kesztölc* Eszterg.-m., *Nyek villa* 1389; *Ewryn* és

²⁹ Ld. SZABÓ K. kiad. 1861. 4. 34. — ROGERIUS, úgy látszik, a tatárjárás után soproni főesperes volt és valószínűleg ott írta művét. (Ld. Turchányi Tihamér, Századok 1903, 416.)

³⁰ DOMANOVSKY SÁNDOR: Kézai Simon mester krónikája (Bp. 1906.) 12. l.

³¹ Helyességét nyelvjárási alapon majd én is kimutatom.

³² Ld. Horányi-féle kiad. 1782. Mátyás FI: Fontes Domestici I. vol. II. és Szabó Károly fordítása; Pest, 1862. — A német szavak (*Deuchunlant*, *Crumheld*, *Cesunmaur*, *Echulburc* stb. *u*-ját (olv. *ö*) a krónikás nyelvjárársából magyarázom, t. i. saját ejtése szerint írta s nem az akkori német helyesírás elvei szerint, mint PETZ G. véli. (Philologiai dolgozatok. Heinrich G. emlékkönyv 15. l.)

³³ V. ö. *Sebestyén* Gyula: Középkori Könyvtáraink és a Korvina, *Beöthy*: Képes irod. tört. I.³ 137. és *Mangold*: A magyarok oknyom. története⁵ 119, 144.

³⁴ M. FLORIANUS: Fontes Dom. II. 107. — *Karácsonyi* János: Bakony és Bökény, *Bakensumlou* *ö*-vel: Bökény-Somlyó hegy Székesfejérvártól délnyugatra, Szabadbattyán mellett, M. Nyv. 2: 273.

³⁵ KÁROLY JÁNOS: Fejérvármegye tört. I. (Székesfejérvár, 1896.) 551. és köv. II.

³⁶ Ma is község Fehérmegyében.

Ewren 1367, 1388, Zekul és Zekel; Beren 1302. Chakberen 1358 stb. (ma Fejér-m.)³⁷ Ugyanazon korból *más oklevelekben* is efféle alakok olvashatók erről a területről.³⁸ Végül ugyanabból az időből hasonló alakú nemzetség- v. családnevek is e területen: *Buken* (Fehér-m.), *Scemura*, *Scemere*, *Zemere* (Szemere, Komárom-m.), *Techtun* és *Thethen* (Tétény, Fehér-m.)⁴⁰

A *kódexek korára* térve, a Gl. nyelvéhez hasonlít a már látott felső-dunamelléki és dunántúli kódexek, Ehr., Bécsi, Müncheni, Apor,⁴⁰ Jord., Érdy, Peer k. mellett pl. a *Czech k.* (szintén *ő-ző*) Kinizsi Pálné, M. Benigna asszony imádságos könyve 1513-ból, (Nagy-)vázsonyból, Veszprém-m.⁴¹ Azután a *Guary-kódex* a XVI. sz. elejéről (Nyelvelméltár XV., ZOLNAI Nyelvelml. XI. fejj.), szintén *ő-ző*, éppen egy ferenczrendi szerzetestől. DÖBRENTÉI G. Segösi Lukács ferenczrendi szerzetesnek tulajdonította, ki hozzávetőleg a ferenczesek segösi (Somogy-m.) vagy vasvári zárdájában Dtúl írhatta. (V. ö. RMNy. IV. és utána P. Seraphinus FARKAS: *Scriptores ord. min. S. P. Francisci provinciae Hungariae reformatae. Nyelvére v. ö. Katona L. is, Nyelvelméltár XV:XX.*) Ellenben pl. az *ő-zésben* különbözik a Gl.-tól a *Festetich k.* és a *Németújvári glosszák* nyelve, a nyugati *ē-ző* területről;⁴² valamint pl. a *Gyöngyösi glosszák* is, *ē-ző* és *ī-ző* nyelvjárásukkal. (V. ö. Melich értek. Akad. Értes. 1898.)

Viszont nagyon hasonlít a Gl. nyelvjárásához *Tinódié*, kinél éppen efféléket olvasunk: *Kegyős*, *szépön*, ellenben *Príni*, *vesziköl*, *szegin* stb. (Id. R. M. K. T. III.) Régebbi vélemény szerint — mint tudjuk — fehérmegyei (Szilády, R. M. K. T. id. h. bev.), újabban NÉMETH BÉLA⁴³ (Sziget-

³⁷ Hunyadiak-kora VIII: I. k.

³⁸ WERTNER MÓR: *Kiadatlan oklevelek*, Tört. Tár 1911. 481—536.

³⁹ KARÁCSONYI: A m. nemzetségek a XIV. sz. közepéig III. és CSÁNKI, Tört. földr. I. és III.

⁴⁰ PINTÉR JENŐ is észrevette, hogy a Gl. „nyelve nagyon egyezik a másfél évszázaddal utóbb készült legrégebb magyar bibliafordítás nyelvével“. A m. irod. tört. középisk. számára, I. 1911. 113. l. jegyz.

⁴¹ VOLF: *Nyelvelméltár XIV.*, bev. ZOLNAI: *Nyelvelméleink XVII. fejj.* és GONDÁN FELICIAN: *Kinizsiné M. B. Imádságos könyvei, Békefi-émlékkönyv 196.*

⁴² Utóbbinak nyelvjárása nem baranyai, mint a hogy SZILÁDY állítja, *Sermones Dom. I. bev. X. Szövegére* Id. pl. *Zolnai*, *Nyelvelméleink 135. is.*

⁴³ MÉSZÖLY id. m. 255. l. hibásan idézi Lajosnak s még inkább téved abban, mikor Fehérvármegye egyikét *ő-ző* falvát csak későbbi, alulról fölhuzódott telepítésnek tartja. Mint az oklevelek és Kézai alapján meggyőződhetünk, egykor Fehérmegyében is inkább *ő-ztek* az eredeti lakók is s mint fentebb láttuk és alább is látni fogjuk, több helyt *ő-znek* ma is. Maga MÉSZÖLY is, ki szintén fehérmegyei, tabajdi, többször ejt és ír *ő-t* pl. köll, böcsület, fölszabadít stb. (Id. m. és M. Nyv.-beli cikkei.) Az *ő-zés* és *ízés* (!) együttes sajátság alapján TINÓDI fehérmegyei is lehetne, mint a hogy állítolag ma is él afféle hagyomány Sárbogárdon, hogy odavaló a közelből. V. ö. pl. Pesti Hírlap 1913. febr. 14. 18. l. Ld. különben a különböző Tinód nevű helyekre *Décsi Lajos* legújabb Tinódi-életrajzát, a M. Tört. Életrajzokban.

vár története, 1903) és MÉSZÖLY G. (Tinódi Sebestyén, 1906. 8.) szerint baranyamegyei. Tehát mindenképp dunántúli volt és nem is a Drávamellékéről s mégis ő-z! Pedig eddig mihelyt valamely emlék őzö ejtést mutatott, mindjárt a Drávamellékére tették eredetét.

A Gl. nyelvéhez hasonlítanak a *Magyar Levelestár* I. kötetének levelei is Dunántúlról (pl. 170. l. Tihany, 1555.; 188—196. Szenyér, Somogy-m., 1556. stb.), valamint más levelek is e korból Dunántúlról pl. Gyulaffy László levelei Csobánczról 1562. (Tört. Tár 1911. 553—4, ilyen alakokkal: Hegyesdöt, Hegyösdbbe, szegényök, legyön, Benedök, stb.) és a budai basák levelei (ld. Takáts Sándor: A török-magyar bajviadalok, Bp. 1913. pl. 31. l.: fölséged és fölségöd, ezök, Pétör, vött meg, továbbá Századok 1912. 739—717. és Nyr. 1913. 23—26).

Összevethetni még a R. M. K. több kötetét is, bár átirottak. Így a VII. kötetet is s benne a somogyi születésű MÉLIUSZ énekeit (ídvösség, lött, felvövé 121. l. stb.); sőt a székesfejérvári születésű, abrudbányai pap KARÁDI PÁL névtelenjében is, a Balassi Menyhárt árulatasáról szóló comoediában (1569)⁴⁴ az efféléket: sívölt 264, böcsületed 266, pispeknek és pispök, elvötted 268, öttél volna 282. Azután összevethetni a Gl.-kal CALEPINUS szótára ő-ző átdolgozóját, baranyai Laskai Pétert: *El idegenitöm, meg nem meritetött, igön hirös, mindön* stb. szavaival.⁴⁵ (Ld. akad. kiad. 1912. és M. Nyv. IX. 52—53. 1.)

A XVII—XVIII. századból a *kuruczkor* költészetének szintén dunántúli termékeit vethetjük össze a Glosszákkal. Így a Szencsey kódexben levő énekeket, pl. az Üldözött protestánsok énekét, a Bakonyban bujdosó fohászatát, stb. THALY Adalékok cz. művében I—II. Sőt még az újabban megtámadott s THALYnak tulajdonított énekeket is: Bezerédi nótája, A kölesdi harcáról, Német sas vert fészket, Dunántúli bujdosó kuruczok éneke stb. T. i. ezekben is effélékkel találkozunk: *szöszély, pöngetnek, fölsége* stb. Maga THALY is dunántúli, komárommegyei volt. Majd a XVIII. században pl. *Faludi*, a vas megyei és *Ányos Pál*, a veszprémmegyei születésű költő mutat pár hasonlóságot dunántúli nyelvében (pl. az utóbbinál: röpdöz, uttyára, partját, stb. ld. CSÁSZÁR E. kiadásában Ányos Pál versei, R. M. Kvtár; de persze ekkor már fejlettebb irodalmi nyelv van).

Napjainkban is a *Regös énekek* SEBESTYÉN Gy. dr. gyűjtésében⁴⁶ s VIKÁR somogy megyei és SEBESTYÉN dunántúli népköltési gyűjteménye⁴⁷

⁴⁴ Az előszó is, a comoedia is dunántúli nyelvjárású, ha nem is volna egy személy műve (v. ö. Irodalomtörténet II. 529); de, mint ki fogom mutatni, valószínű, hogy a comoedia is Karádi műve — nyelvjárása szerint is.

⁴⁵ Ezek alapján Szily K.-nak más alapú bizonyítása előtt már előre láttam, hogy az egyik átdolgozó dunántúli.

⁴⁶ M. Népkölt. Gyűjt. IV.

⁴⁷ M. Népk. Gy. VI., illetve VIII. k.

mutat sok hasonlatosságot. Az újabb irodalomból meg ö. szövetethetők EÖTVÖS K. művei is (A nagy per, Utazás a Balaton körül stb.) s ezekben az effélék: *föl, fölött, fölség* stb.; bár ő általában, mint a veszprém-mégyeiek, inkább *ē-z*, mivel ott nagyobb az *ō* visszafejlődése, talán mert több volt ott a szláv beolvadás. De különösen összevethetni a Glosszákkal ma is GÁRDONYI műveit. E területről való az *ō* nyelve „Az én falum,“ „Göre Gábor“ és más korábbi műveiben. Ő agárdi, Fehérmegyéből, előbb ott is tanítóskodott s első műveiben e hatás alatt fordulnak elő a „*Pöhölyék, mögyön, főjhöbe, söpör, tizönként sömmiögyéb, kerepödött, embör, idős anyám, fédör bajusz* stb. *özö* alakok. (Ld. Az én falum I.)⁴⁸ Ennek tehát népies alapjai vannak ott, mint a székesfehérvári „Darázs“ szerkesztője is írja nekem egy levelében: „bennszülött székesfehérvári nem egyszer hall hasonló kifejezéseket.“ (1912. decz. 12. kelt levél.) Igaz, hogy Fehérmegyében a török dúlások és későbbi települések nagyon megzavarták a régi nyelvállapotot, de „ma sem idegen az efféle ejtés.“ Nemcsak Pátkán s a Baranyából települt környéken, Vál, Lovasberény stb. községekben, hanem helyszíni személyes megfigyelésem szerint pl. Seregélyesen is megvan ez az *ō-zés* és a Gl.-t jellemző más sajátságok (szēm, régön, édös; sőt: *kezi, szömi* is stb.) pedig ez egyik legrégebb község még a török világ előtti korból, mint ref. egyházi anyakönyve mutatja. Ezt a fehérmegyei részleges *ō-zést* megerősíthetik Nagy Géza „A székelyek és a pannoniai magyarok“ cz. becses cikkében levő adatok is. (Ethnographia I. 170—171.) Nagy Géza maga is fehérmegyei, éppen gárdonyi születésű.⁴⁹ De megerősítik a Nyelvőr eddigi közlései is: pl. X. 96. 185. XLI. 198—199. XLII. 44. stb. és ld. a Nyelvőrkalauz utalásait, Székesfehérvárra is. Végül ld. Zolnai, Fehérmegyei nyelvsajátságok, Nyr. XXX. 274. stb.

Íme tehát nyelvük alapján a „dunántúli“ területről valók lehetnek a Gl., még pedig nemcsak alsódunántúli (Somogy, Baranya, Tolna m.), hanem az oklevelek, Kézai és egyéb nyelvtörténeti emlékek, sőt a mai irodalom és nyelvjárások alapján is akár fehérmegyei származású szerzőtől. Hadd lássuk most, mit mondanak a külső bizonyítékok.

A kódexben levő okiratok VARJÚ megállapítása szerint is „adnak némi útbaigazítást az iratási hely meghatározásában is“. „A kézirat valamely ferenczrendi zárdában készülhetett, még pedig a Dunán túl, mert másutt nehezen fordulhatott volna meg a veszprémi káptalan ügyeire vonatkozó oklevél. Különben is az összes szereplő helyek és személyek dunántúliak.“

⁴⁸ VÉRTES ARANKA nem helyesen ismertette az *özés* tekintetében GÁRDONYI nyelvét, bár ő is elismeri, hogy leginkább dunántúli tájszavakat használ Fehér- és Veszprémmegyéből. (Gárdonyi nyelvéről Bp. 1910. 10, 14.) Részben ilyen hatás alatt ír Székesfehérvárt a „Darázs“ cz. élcslap is ma is *ō-zéssel*.

⁴⁹ Az *ō* utasítására jártam Seregélyesen is.

Szerinte a legtöbb valószínűség a budai minorita konvent mellett szól. (Akad. Értesítő X. 18—19.) KARÁCSONYI J., a ferenczrend tudós kutatója, pedig, ki ez okleveleket újabban lemásolta és a Gyárfás Tihamér szerkesztésében megjelenő Batthyáneum II. kötetében (Brassó, 1913. 24—32.) közzétette, kérdésemre előbb levélben, majd az értekezésben arról értesít, hogy bizonyos, hogy a levelek, midőn a formulákat belőlük készítették, olyan kolostor levéltárában voltak elhelyezve, a mely a veszprémi egyházmegye területére esett, mert csak ilyen kolostornak volt szüksége a veszprémi püspöktől származó felhatalmazásra feloldozás, igehirdetés és búcsúosztogatás végett. (A 14. számú oklevélben B. = Benedek veszprémi püspök, a ki 1287—1301 közt viselte e hivatalt, meghatalmazást ad az egyházmegyéjében lakó ferenczrendűeknek a gyóntatásra stb.) A veszprémi egyházmegye területén pedig 1280—1310 közt három kolostor volt: a budai, a fejevári és az 1295-ben keletkezett segödsi. A budaiban nem írhatták e leveleket, mert az 1. számú onnan máshova küldött levél nem lehetett meg ott. Csak a székesfejevári vagy segödsi kolostorok közt választhatunk. De a 6. sz. oklevelet, melyben a ferenczrendi miniszter a székesfejevári gvardiánt megbizta, hogy a veszprémi papok és káptalan pörében tanuskodjék, nem írhatta Székesfejevárt, mert akkor éldszóval adta volna meg a megbizást. E levél tehát a székesfejevári kolostorban őriztetett s e formulákat az ottani konventben őrizett levelekből állította össze valamelyik ferenczrendi miniszter, talán éppen az a János, a ki 1324-ben Székesfejevárott tartott országos gyűlést. Így a gyulafehérvári kódex 1320 táján Dunántúl, Székesfejevárott készült; ezt megerősíti a 4. sz. oklevél, mint végrendelet is, mely Dáray Majs, somogy megyei birtokos javairól intézkedik. (Ld. id. érték. 31. l.)

Ez oklevélkivonatokat a kódexben magam is láttam, a 13. számúban Domokos győri éneklő kanonokról is szó van. Mindezek azt mutatják, hogy a kódex dunántúli, mint a Gl. nyelvét is annak láttam a HB.-vel való egybevetés alapján már 1912. nyarán, Karácsonyi emez eredményének ismerése előtt. Ime így találkozott ismét a nyelvészet és a történettudomány! S ez most még valószínűbbé teheti azt is, hogy a Glosszák szerzője — a ki egyszersmind a kódex írója is — dunántúli lehetett, így kerülhetett az akkori közlekedési viszonyok mellett nem messzünnen a *székesfejevári kolostorba*; ott írhatta a kódexet mint manualet s bele az okleveleket és glosszákat. A nyelv alapján mint láttuk, alsódunántúli, somogy-, baranya-, v. tolnamegyei is lehetett. KARÁCSONYI szerint is kerültek bizonyára Somogyból szerzetesek a székesfejevári kolostorba. Somogy felső része 1295-ig, a segödsi kolostor alapításáig alamizsnagyűjtés tekintetében a fejevári ferenczrendűekhez tartozott s ilyen alkalmakkor sokan megismerték és megszerették a ferenczrendűeket; azonkívül a székesfejevári prépostságnak Somogyban sok faluja volt. (1913.

III. 30. kelt lev.) De lehetett a szerző akár fehérnegyei is, Székesfehérvár vidékéről, mint ezt is láttuk a részleges ő és az é alapján.

Íme tehát a név nélkül is meg tudjuk mondani, a csak 15 sornyi magyar szöveg alapján is, hogy hová való volt a szerző, nagyobb területértve. S e nyelvet figyelembe vehettük volna eddig is.

A kódex újabb részében levő „*Fratrem Johannem Elscher*“-t⁵⁰ KARÁCSONYI sem ismeri. Valószínűleg a lőcsei ferenczrendű kolostor tagja s e kolostor feloszlásakor került a kézirat a lőcsei plébániaegyház könyvtárába és onnan Batthyányhoz (1912. XI. 16. kelt lev.), ki ekkor egri prépost-kanonok volt és sok becses kéziratot szerzett a felvidéken. (V. ö. VARJÚ E. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, különny. 25—26 is.) Egyenesen Dunántúlról is kerülhetett volna e kódex Batthyányhoz, ki maga is dunántúli, németujvári születésű s lelkes gyűjtő volt. De hogy legalább is nyugatról kerülhetett a kódex Gyulafehérvárra, példa lehet rá az 1377-ből való esztergomi misekönyv is, mely szintén a gyulafehérvári püspöki könyvtárban van, bár Pozsonymegyében készült. (V. ö. BEÖTHY, Képes irod. tört. I.³ 136—7. és VARJÚ id. m. 157—63.)

A glosszák forrására érdekes, hogy az első, ötsoros glossza latin eredetije a „Jesus“ nevet etimologizáló akrostichon (*Joconditas merencium, Eternitas vivencium Sanitas langencium* stb. ld. M. Nyv. IX. 72, id. értekezésem), mint DÉZSI L. észrevette, a Nyirkállai Tamásnak tulajdonított „*Stilus curiae sub Mathia I. rege*“ cz. kéziratban némi eltéréssel szintén megvan a KOVACHICH közlésében (*Formulae solemnes styli* etc. Pesthini 1799. p. XXIV.), a mint ezt DÉZSI közli is M. Nyelv IX. 183. JAKUBOVICH E. szerint a most előkerült kódexben,⁵¹ tehát az eredetiben, a szöveg még közelebb van a Gy. Glosszák megfelelőjéhez; a két szöveg rokon.⁵² Ez a kódex pedig akárhogyan került előbb a XVII. században Mladossevitz Horváth Miklós nógrádmegyei, berzenczei birtokoshoz, majd a XVIII. században Dobai Székely Sámuel⁵³ eperjesi gyűjteményébe s onnan Klimó György pécsi püspök útján a pécsi püspöki könyvtár tulajdonába:⁵⁴ a Németujvári Glosszák kódexével szószerint egyező adatai vannak. Ez pedig „nem lehet pusztá véletlenség“ (v. ö. ZOLNAI Nyr. 14 : 153. és SZILÁDY Serm. Dom. I/XII. 1.). Hasonlóképpen a Budapesti Glosszák latin szövegével is van összefüggése a KOVACHICH szövegének, a Nyirkállai kódexnek;

⁵⁰ Így van a kolofonon.

⁵¹ Forme circa Stylum Cancellarie Regie maiestatis. Anno 1476.

⁵² M. Nyv. IX. 234.

⁵³ Született a Szepességen, Hunfalván (Hunsdorf) 1704; tanult Eperjesen, Sárospatakon, Pesten; 1753—1779. Eperjesen élt nyugalomban, diplomatikai tanulmányokkal foglalkozva s okleveleket és érdemeket gyűjtve. (SZINNYEI, A m. írók élete XIII. 603.)

⁵⁴ SZILÁDY: Sermones Dominicales I : XI.

sőt Győr (Jaurini, *geret*), és P. v á c z i püspök is említve van benne.⁵⁵ Így az előbbieken alapján a Nyirkállai-kódex is Dunántúlra, illetőleg az ország nyugati felére mutat,⁵⁶ mint a vele összefüggésben levő Gyul. Glosszák s kő exük, a Gyulafehérvári kódex is. Ez is bizonyítja tisztán a nyelv alapján kimondott föltevésém és eredményem helyességét, hogy a Gyulafehérvári Glosszák dunántúli eredetűek.

Egyenesen e mellett szólnak, mint fölolvadásom óta rájöttem, az ú. n. „Batthyány Boldizsár“-féle misekönyv magyar naptára és lapszéli jegyzetei is 1489-ből,⁵⁷ csaknem kétszáz évvel a Glosszák után. E kódexet ugyanis Batthyány B. kőszegi kapitány (?) vagy (nyitra)bajnai Both Ferencz számára, ki Batthyány egyik leányát bírta feleségül s a kódex iratása idején Kőszegen tartózkodhatott, nemes Fancsi Antal deák írta, ki Székesfehérvár vidékéről való volt („existens penes Albam regalem“, v. ö. dr. Sebestyén Gy.: „Batthyány Boldizsár misekönyve.“ Beöthy-émlékkönyv, 199—201.). Ebben a naptárban és e lapszéli jegyzetekben (M. Kvsz. id. h. 108—116.) ilyen, a Gyul. Gl.-kal egyező adatok olvashatók: *zenth, keresth* többször (v. ö. Gl. *scnt, kerezti*), *fordolatya, waltozatya napia, foganatyarol* (v. ö. Gl. *arulatia, vadulatia, fugadatia*), *Gyertya zentele* (mindkétszer így), (v. ö. Gl. *eleeknek*), *thywis, bynessek, zysek* (v. ö. Gl. *múinac, figeu*), *zent ystwan protomartel* (olv. mártél = martir) *theste leleti nap[ia]* (v. ö. Gl. *nemzetui nepnech*); *zyne* (v. ö. Gl. *quina*), *kelewenrewl* (v. ö. Gl. *ehezeu[cnek]*). Mint látjuk, nem *öző*, csak *özö* emlék (talán mert nyugatibb és későbbi), de így is rokon a Glosszákkal, melyekben szintén több az *özö* alak (v. ö. *fennebb*); aztán az **é* általában ebben is megmarad, mint a Glosszákban és a Tihanyi alapító levélben is (v. ö. *fennebb*), csak pár esetben *i* (pl. *zyne* és *theste leleti nap*); az **i* még nem *ü*; az *eu* diftongusnak is nyoma van még benne stb.

A Glosszák nyelvi sajátságait a maguk korában együttl (özés~özés,

⁵⁵ SZILÁDY id. m. XIII—XIV.

⁵⁶ A kódex másik írója, MAGH János notárius, a ki Nyirkállai után egy emberöltővel később irogatta lapjait, 1476-ban az óbudai Sz.-Péter templom kanonokjának, Ujfalvi Benedeknek házában van s ugyanezen évben Kilián budai nyilván. notárius mellett segédjegyző; mint ilyen szerkeszti az óbudai Literati J. sírfeliratát; 1490-ben pedig Pest város nyilván. jegyzője lett. 1475-ből Mátyás király óriási hadihajójának elindulásáról is szó van a kódexben. (Dr. Supka Géza cikke, a Világ cz. napilap, 1913 aug. 17.) Mindezek azt mutatják, hogy e kódex Budán íródott s talán Nyirkállai sem Nagyváradon írhatta följegyzéseit, mint a hogy azt Supka hiszi (id. h.). Hisz a szentek neveinek etimologizálásával éppen a tőle írt részben találkozunk. *Budai ez* a kódex a maga egészében, mint formularéja is. Valamint odavaló a másik, vele együtt ujonnan felfedezett kódex is, Mátyás és II. Ulászló kancelláriájából való okirat-formuláival. (Ld. Világ, uo.) E kódexek úgy kerülhettek valaha, talán a török dúlások elől, a Felvidékre, mint a Gyul. Gl. kódexe is.

⁵⁷ Ld. ZOLNAI Gy. közlésében, M. Kvszemle, új f. III. (1895) 106—116.

é~i, eu difthongus stb.) főként a dunántúli, még pedig a Balaton környékére vonatkozó oklevelekben találjuk meg.⁵⁸ Ugyanott, a hol Tihany és Székesfehérvár s lennebb Csököly, Sárköz és Szlavónia vidékén, északkeletre meg a palóczságban némileg ma is hasonlóan beszélnek. A „palóczos kiejtés és az alföldi özés“, mint Sárköz nyelvjárásának főjellemvonásait KOVÁCS ALADÁR jelzi (Nyr. 33: 267.), jellemzi a Glosszák nyelvét is, valamint pl. a csökölyi nyj.-t Somogyban (Nagy J. id. értekezése) és saját személyes megfigyeléseim szerint Szárszó vidékét Felsősomogyban s ez azt mutatja, hogy akkor ama területen általában így beszéltek; a Glosszák dunántúli eredetűek lehetnek.

Ezt nemlegesen is bizonyíthatnók azzal, hogy ma sincs más terület, hol e sajátások így együtt mind előfordulnának. A nyugati terület inkább csak *ë-z* és *íé* kettőshangzót ejt; az Alföld *öz*, de nem használja a szeméhel, *bihó*-féle alakokat, a Drávamellékével pedig nincs összefüggése a Glosszákknak. A duna-tiszai terület kevésbé *ö-z* és inkább *í-z*, valamint a tiszáninneni is (v. ö. pl. SZALKAI LÁSZLÓ glosszáit és SYLVESTERT s CSÁTI DEMETER énekeit); a palóczság a maga egészében *ë-z*ésre hajlott és nagyban *í-z*; a királyhágóntúli nyjterület általában *e-z* (**ë* helyett), ha vannak is *özö* és *ízö*(!) s nem *ézö* szigetei (pl. Szolnokdobokában). A székelység pedig, hol szintén vannak hasonló, de nem egészen egyező jelenségek, (*özés é*-vel és palóczos difthongusok, pl. Homoród-vidéke, Udvarhely vm.) csak másodlagosan függ össze a Dunántúllal; e Glosszákknak pedig semmi összefüggésük sincs e székely vidékkel.

Ellenben hasonlítanak, mint láttuk, a HB.-hez, Tihanyi alapítólevélhez, más egykori dunántúli oklevelekhez *éz* emlékekhez. Így nyelvíleg is érthető dunántúli eredetük. Kódexük eredete pedig szintén Dunántúlról mutat, mint láttuk.

*

Mindent összevéve, a belső vagy nyelvi és a külső vagy történeti bizonyítékok alapján, mint a HB., a Gyul. Glosszák is Dunántúlról, még pedig ezek legnagyobb valószínűséggel Székesfehérvárról valók; a kódex úgy kerülhetett viszontagságok után északra, majd onnan keletre, az erdélyi Fehérvárra s 15 sorával is igen becses emlék, a magyar irodalomnak egy ik útjelzője arról a területről, a hol a köztörténet szerint is előbb voltak műveltségi központok és előbb volt bizonyára számbavehetőbb irodalom is. Ezt még sokkal több adattal bizonyíthattam volna, de így is hosszadalmas voltam. Még csak azt jegyzem meg, hogy e glosszákban levő nyelvjárás

⁵⁸ Ha más oklevelekben is fordulnak elő hasonló alakok abban a korban, ott is, hol ma nem *ö-z*nek, — pl. az egri és gyulafehérvári káptalani okleveleiben is — az részben a nyelvfejlődés egyezésén alapult (pl. a difthongusok), részben a kir. kancellária dunántúli hatása lehetett.

maradt fõnn általában a 'dunántúli' nyelvjárásban ma is, a szláv beolvadás, török dulás és német telepítések után is, s e glosszák, mint eredeti fogalmazvány, melyek másolatvoltát nem igen tette föl senki, még világosabbá teszik a HB. dunántúli eredetét és többi legrégebb emlékeinkét is s irodalom- és míveltségtörténeti s általános nyelvtörténeti jelentőségükön kívül a történeti magyar nyelvjárásban és a magyar irodalmi nyelv fejlődése szempontjából is becsesek. Nyelvük alapján ástuk ki ez értéküket s így áshatjuk ki többi régi emlékeinkét is, a minthogy azt s azzal együtt a régi magyar irodalom területének megállapítását szintén megkísérlem.

(Budapest.)

Dr. Erdélyi Lajos.

A tündérnők a román népmesében.

(Felolvasta szerző az E. M. E. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztálya
1914 márczius 25-iki ülésén.)

— Második, befejező közlemény. —

A *fürdőző tündérnők* kalandjairól igen sok szó esik a román népmesében. Ezek azért járnak nyílt vizekben fürödni, mert otthon nincs vízvezetékük, fürdőkádjuk, szóval erre a célra nincsenek berendezve. A mesehősök ebbeli vállalkozásaikban néha igen jó fogást tesznek, mint említém, az ilyen tündérnőt csak ruháitól kell megfosztani, mert tündéri erejük abban rejlik, aztán meg van minden. Így került lépre a *Világszépe* (frumoasa lumii) és a *Földszépe* (Frumoasa pământului) nevű két híres tündérnő is. A fürdőző tündérnők rendszeren megszabadulnak a tolvaj mesehősöktől, mert ruhájukat csellel visszakaparintják. Ezzel kezdődik aztán a mese bonyodalma is, mert a mesehősök már nem tudván a tündérnők nélkül élni, a kiválasztottak felkeresésére indulnak és nagy küzdelmek árán célhoz is jutnak.

Az *üldözött fiú* (Fiul gonit, Schott) című mesében egy anya elüldözi fiát a háztól, a ki nagy erdőbe jut s egy óriásnak áll a szolgálatába. Az óriás a szolgának az erdőben való vadászatot csak azzal a feltétellel engedi meg, hogy holló madárra ne lőjjön. A fiú megfélejtkezik a filalomról, nyilával megsebez egy hollót, a melynek a testéből három vércsepp és tollazatából egy fekete toll hullott le a hóval borított földre. A fiút vágy szállotta meg, hogy olyan nőt kapjon feleségül, a kinek teste fehér legyen, mint a hó, két orczája piros, mint a vér és haja fekete, mint a holló tolla.

Az óriás megmondotta az ifjúnak, miként tehet szert ilyen feleségre: Déli tizenkét óráig várakozzék a tóparton; három tündérnő fog oda repülni, fejükön koronával; a koronáját mindenik leteszi a tóparton. Vegye el a legkisebbik tündérnőnek a koronáját és induljon vele hazafelé. A tündérnő kísérni fogja, otthon pedig vegye el feleségül. A mesehős úgy is csinált s úgy is történt vele minden, a hogy az óriás megjövendölte. A lakodalom alatt, hogy a tündérnő még szebben tánczolhasson, mint a hogy tánczolt, a koronát ismét a fejére tették, miáltal az tündéri voltát visszanyerte s urának ezt izenvén: „*a tűzfolyón túli országomban rám akadsz!*” eltűnt. El lehet képzelni, hogy a mesehős mennyi viszontagságon és küzdelmen megy keresztül, míg abba a bizonyos tűzfolyóntúli országba jut s ráakad ismét a feleségére. De mindegyik holtbizonyosra ráakad és így együtt boldogok lesznek. A tündérnők gyakran megteszik azt a tréfát, hogy immár hitestársukat elhagyják, eltűnnek, de megmondják, hogy hol lesznek feltalálhatók. Ezzel ők a

hitestársak hűségét akarják kipróbálni, a mi bebizonyul azzal, hogy az árván maradt férjek emberfeletti erővel küzdenek, hogy imádottjukat felkutathassák. Ehhez hasonló tárgy van feldolgozva Jon Buzdugan (Fundescu), Voinicul Parsion (Pop-Reteanul) és több népmesében is.

Az *aranytojás* (Oul de aur, Botea) című mesében a mesehős juhásznak állott be egy öreg pár emberhez, kiket a sárkányok megvakítottak. Az öreg pár birtokát a sárkányok rézerdejétől egy tiltott mesgye választotta el. A juhnyáj a tilosba ment s a juhász azon vette magát észre, hogy egy hatfejű sárkányt látott maga előtt, de vele csakhamar barátságot kötött, mert a sárkány szerette, hogy az ifjú olyan szépen furulyázott. Egyszer a juhász kijelentette, hogy furulyája elromlott s azt csak tölgyfavelővel tudná megigazítani. A fiú egy fejszével fel is hasított egy vastag élő tölgyfát s biztatta a sárkányt, szedné ki a tölgyből a velőt. A sárkány a két kezével belenyult a tölgy hasadékába, mikor a pásztor a fejsze fokát hirtelen kirántotta s a sárkánynak a két keze a tölgyfába bennszorult. A pásztor levágta a sárkánynak mind a hat fejét. Így cselekedett az arany- és ezüsterdőben levő kilencz- és tizenkétféjű sárkányokkal is, ez utóbbtól visszaszerezte gazdáinak kivájt szemeit. A pásztorfiú azután elindult a világba, egy tóhoz ért, a melyben tizenhárom tündernő fürdőzött; a legkisebbiknek, a ki különben a Világszépe volt, ellopta az ingét, miáltal a tündernő is a hatalmába került, hazavitte és feleségül vette. A terület királya meglátván a szépséges asszonyt, az urát mindenáron el akarta pusztítani. Lehetetlen dolgokkal bízta meg. Az utolsó követelése a királynak az volt, hozná el az aranytojást az ismeretlen szigetről. A mesehős egy kis satulyba a király elé vitte az aranytojást is. A satulyt a király kinyitván, a tojás abból kiugrott és a királyt főbeütötte.

A tárgy, a ruhalopással, számos mesében van feldolgozva szebbnél-szebb változatban; mindezekben a mesehős mindig győzedelmeskedik s a tündernő szívesen lép be a halandó emberek sorába, csak szeretessék.

A román nép meséiben, de egész hitvilágában is, nagy szerepet játszanak az *Ursiták*, a *Sorsvető* tündernők. A görög *moira*, a római Parkák vagy a fáta scribunda szellemeknek megfelelő alakok ezek, a kik a gyermek születése után harmadik napon megjelennek a házba és ott döntenek az újszülött sorsa felett. Más hit szerint ezek volnának azok a tündernők, a kik Nagy Sándortól az örökifjúság vizét ellopták volt. Kettő, három, több helyütt tizenkét ilyen női tünderről beszélnek, a kik örökifjan élnek, ismerik a jövő titkait. A románoknál a születéseknél divó különféle szokások és a Sorsvetőkről szóló balhit az ókor népeinél dívatban levő különböző szokásokra és balhite vezethetők vissza. A Sorsvetők a fatálatást, a végzetet képviselik. Ha a Sorsvetők a gyermek ágyánál jövő sorsa felett megegyezni nem tudnak, úgy a gyermek élete nagyon hányatott lesz. Az erre vonatkozó szokásokból felemlítem azt, hogy miután a Sorsvető tündernők nyolcz nap alatt az újszülöttnél okvetlenül megjelennek, a román házakban ezen idő alatt mindenki jókedvet mutat, nehogy a Sorsvetők lehangolódjanak. E mellett rendbeszednek mindent, hogy a háznál levő rend reájuk jó hatással legyen. A bába az asztalra tiszta terítőt, arra tányérba tiszta búzalisztet, kenyeret, szöszt és ezüstpénzt tesznek. A liszten három nap

után látni vélik a szellemek nyomait. Az Ursiták az ilyen sziveslátást és figyelmet azzal hálálják meg, hogy az újszülött sorsa felett aztán kedvezően döntenek. Az erdélyi részek románsága sok helyt nagyobb pompával várják a szellemeket: dúsan terített asztallal, étellel, itallal, csomó pénzzel, imádkozással; éjféلكor a bába elénekli az Ursiták énekét, a melyben a szellemek hatalmát és kiválóságát dicsőíti. A bánati részekben a bába a gyermek fejéhez, tiszta búzából pogácsát, arra néhány krajczárt tesz, egy kis tükröt, fésűt, egy kanálba avas zsírt, hogy minden tündérnőnek jusson egy-egy pénz, legyen mit egyenek, mibe nézzenek, mivel fésülködjenek. A tárgyakat másnap a disznópásztornak ajándékozzák. Az újszülött házána az első nap korán lefeküsznek, az ajtókat bezárják, azokat senkinek ki nem nyitják, nehogy a Sorsvetőket munkájukban megzavarhassák. Még a kutyákat is elviszik a háztól a rokonokhoz, hogy ne ugassanak. A Sorsvetők határozata a Sors Könyvébe (Cartea sorții) kerül. A román ember aztán belenyugszik bármi is történik vele, mondván: Așa mi-a fost ursita!“ Úgy volt elrendelve.

A népmesékben ezek a Sorsvetők szintén fontos szerepet játszanak. Egyik-másik Sorsvető tündérnő megjelenik a mesehős álmában és előtte jövő sorsa felől kinyilatkoztatásokat tesz. A mesehős aszerint cselekszik és győz.

A román mesevilág tündérnői között első helyen áll Tündér Ilona, a ki általában *Iliana Cosințana* néven fordul elő. Ez az alak megvan az összes balkáni népek meséiben; előfordul a maczedóniai, az albániai románoknál mindenütt. Ennek a tündérnőnek a szépsége páratlan; szeme tűz, haja arany, a melyben virítanak a virágok és énekelnek is. Különben a Napnak a nővére (Sora Soarelui), azért a merre csak lép, nyomában minden rügy kifakad és minden virág kinyílik, miért a virágok, különösen pedig a szegfűk királynéjának is nevezik. Számtalan mesében fordul elő, a mesehősök mind az ő birásáért küzdenek, szenvednek, meghalnak, feltámadnak, profán nyelven szólva, egy női Psylander, a kiért az egész világ bolondul, őrzöng és Vitustánczot jár. A síró fiúgyermeket azzal csitítják, hogy Ilonát ígérik nekik oda feleségül. A Sárkányok, a kik szintén vágyódnak a legszebb tündérnő birására, erős harczot vívnak a mesei hősökkel, a kik mindig győznek, mert a tündérnő a mesehősök pártjára áll és kritikus helyzetben segítségükre siet. A tündérnő a még senki által sem látott dámvadtól (ciuta nevazută) született.

A három Sorsvető már születése első napján határozott Iliana Cosințana sorsa felől. Az első úgy döntött, hogy a legszebb legyen minden tündérnő között; a második, hogy minden nő között a legszerencsésebb legyen; a harmadik, hogy tüzes szemeivel igézzen és öljön. A Sorsvetők még abban is megegyeztek, hogy addig férjhez ne menjen, a míg olyan férfúra nem talál, a kit nappal utáljon, éjjel pedig szeressen.

Tündér Ilona különféle alakban mutatkozik, mint szövöleány egyszerű házikóban; szövöszékéből minden bordaütésre, egy-egy hadsereg áll elő. A királyok mint lehetetlen feltételt kötik ki Iliana Cosințana elhozását. A mesehősök rendszeren hajóra csalják, a hol neki mindenféle drága csipkéket és cipőket mutogatnak.

A Nap legendájában maga a Nap, a saját testvére is beleszeret és az Isten tilalma ellenére, mint nővérét feleségül is veszi, mondván:

Inkább élve a pokolba' —
Mint egyedül bujdokolva,
Legyen enyém Iliána!

A mikor a templomban az esküvő folyt:

Égő gyertyák kialudnak,
A harangok megszólalnak,
Az angyalok arcot rejtnek,
A nagy papok térdre esnek.

Iliana Cosințanát félelem szállja; egy kéz nyúlt le utána, felemelte a magasba és a tengerbe dobta, a hol aranyháló lett beőle. A Nap ekkor nyugatra szállt. Az Isten a tenger habjai közé nyúlt, onnan az aranyhálót kirántotta és felhajtotta az égre, a melyből a *Hold* lett. A Napnak és a Holdnak a rendeltetését az Isten így határozta meg:

— Te Nap az ég fényes csillaga és te Iliana Cosințana:

Am járjatok egymást látva,
De örökre így elválva,
Éjjel-nappal tele vágygal,
Szívetekben égő lánggal,
Lépten-nyomon egymást űzve
A nagy földet megkerülve.

Frăncunak Iliana Cosințana című meséjében egy vén asszony kis forgácsot nyelvéen, nemsokára fiúgyermeket szült, a ki gyorsan nőtt s a mikor sírt, azzal hallgattatták el, hogy Iliánát odaigérték neki feleségül. Mikor a gyermek legénynyé fejlődött, elindult a világba felkeresni az ígért tündérnőt. Hosszas bódorgás után Szent Vasárnap házába ért, a kítől a tündérnő holléte felől kérdezősködött. Szent Vasárnap a mesehőst nem tudta útbaigazítani. Pont déli tizenkét órakor a Nap anyjának, Szent Vasárnapnak a háza felett sütött, az anyja lehívta az égről s hogy az ifjú meg ne vakuljon, a pinczébe rejtette el. Szent Vasárnap a tündérnő lakása felől kérdezősködvén, a Nap így felelt: „Iliana Cosințana az üveghavason lakik, a melyhez különben földi lény nem közeledhetik.“ Szent Vasárnap arany kantárszárral ajándékozta meg a mesehőst, a melyet ez megráztván, az előállott táltos lovon az üveghavas tetejére repült, ott terültek el a tündérnő városai és fényes palotái. A mesehős a tündérnő udvarába disznópásztornak állott be, s a kantárszár révén fényes öltözetekhez jutván titokban résztvett a tündérnő táncestélyein, hol a tündérnő beléje szeret, majd kitudódik minden s a szeretők egymáséi lesznek.

Stăncescunak „Irimie“ című meséjében egy vadász útjában jót cselekszik egy farkassal, egy hollóval és egy ángolnával, a kik segítséget ígérnek neki, ha rájuk szorulna. A vadász aztán álmában meglátta Iliana Cosințanát, a ki annyira elbájolta, hogy minden áron bírni akarta. Erre a célra egy táltos csikóra volt szüksége Baba Releatól, a vén boszorkánytól, a kihez ezért a csikóért szolgának állott be. A csikónak az volt a természete, hogy pásztora elől úgy eltűnt, hogy senki sem akadhatott reá. Emiatt sok kocsis veszttette el a fejét. De a segítőtársak

a szeszélyes csikót mindig eléállították s három év után a boszorkánytól azt bérébe kapta.

A mesehős azt kérdezi aztán a csikótól:

— Vajjon elnyerhetem-e feleségül Iliana Cosintánát?

— Nehezen, gazdám; felelé a csikó, mert ez a tündérnő haldokló apjának rendelése szerint csak ahhoz mehet feleségül, a ki a tenger mocsaraiból számára elhozza az ötezer kanczát, azokat megfeji, hogy a menyegző estvéjén abban a tejben a vőlegényével együtt megfürödhessék. Már pedig azokra a kanczákra nehéz kezet tenni.

A nehéz dologba mégis belefogtak. A csikóra kilencz bivalybőrt ragasztottak szurokkal. Így az ötezer kancza táltos ménlovát a csikó legyőzte, az ötezer kanczát a tündérnő udvarába hajtották, megfejték és aztán megtartották a lakodalmat is.

Ennyit a tündérnőről a román népmesében.

-(Kolozsvár).

Dr. Moldován Gergely.

Levelek Háromszék 1848—49-iki önvédelmi harcza történetéhez.

Erdélynek délkeleti, erdős hegyekkel koszorúzott fensíkja: Háromszék, a szabadságnak és a jogoknak védelméből mindig kivette a maga részét. Az a föld, hol már a hagyomány szerint is, Ika rabonbán küzdött az ős magyar vallásért, mely a Torja fölött kimagasló „Bálványos“ tetőn épült sziklavárban talált legtovábbra menedéket, a haza védelméért s a szabadságért kiontott vér cseppjeivel van minden rögében fölszentelve.

Hullott e vér a Barczaságba telepített német lovagokkal folytatott diadalmas csatákban, vérzett a székely, midőn az első tatár hordát kiverte a „Bálványos“ erdőségeiből, a másodikat az ország határain túl kergette; a cseh mondákban pedig ma is él annak a csúfos vereségnek emléke, melyet Ottokár kapott a székelyektől. Büszke a háromszéki nép arra a három évre, mely alatt Apor László a magyar szent koronát náluk őrizte.

A törökök ismételen elpusztították ez áldott föld minden termését, községét s lakosai közül mennyi jó székelyt hurczoltak fogságra! Rákóczi lobogóit nyolcz éven át lengette náluk a Nemere szele. Ktváltságos jogaiért Madéfalvánál 500 háromszéki ifjú halt halált Bukov hóhérpallosa alatt.

A szabadságharcz írásait a megtorlás idején úgy elrejtette a leigázott székely, hogy az alkotmány visszaállítása idején is alig került elő néhány. Ma már sok fel van dolgozva közülök. De sem a szabadságharcz írói, sem Háromszék vármegye monográfiájának bizottsága nem juthatott azokhoz az okmányokhoz, melyeket Cseh Ignác, a megye egyik királybírája és 1849. évi alispánja haláláig őrzött. Pedig azok igen nevezetes történeti emlékek. Köztük van sok eredeti átirat, melyet a katonai parancsnokságok a polgári hatóságokhoz a honvédelem szervezése, az áldozatkészség ébrentartása érdekében, a muszka invázió után pedig az általános felkelés kihirdetése céljából küldtek. Más iratok községenként és nevek szerint tüntetik föl a megye közönségének a honvédek felszerelésére, élelmezésére s a Gábor Áron ágyui öntésére hozott áldozatait.

Ezek az iratok néhai édes atyámnak Székely Ivánnak, Kézdivásárhely öreg papjának birtokában voltak. Halála után kiegészítve néhány vásárolt okmánynyal a Székely Nemzeti Múzeumnak adtam át megőrzésre. Közülök ötöt ismertetek. Ezek a legértékesebbek nevezetes okmányai a háromszéki önvédelmi harcz egyes fázisainak, a legelső mozgolódástól addig az ideig, midőn a megye papjai a templomokban a veszendő szabadság mellé Isten segítségét bőjttel és imádsággal hiába igyekeznek lekönyörögni.

I.

Háromszék népe a márcziusi napok eseményeit józan nyugodtsággal vette. A nyert szabadság nem tette szilajjá, mint Szathmár, Középszolnok és kivált Békés népét, a hol a tömeg első mámorában földosztást követelt. Bízott a székely koronás királyában és törvényhozóiban. De mikor a pozsonyi alkotmányozó gyűlés törvényeinek szentesítése és a miniszterek kinevezése folyton késett s mikor Lajos (?) főherczeg személyében a reakziós irányzat túlsúlyra jutva a márczius 17-én írásba foglalt királyi ígéreteket a márczius 29-iki, minden pontjában sérelmes királyi válasz visszavonta, mikor ezeknek híre az ország délkeleti szegletébe is eljutott, a nyugodtságot itt is mozgolódás váltotta föl. Kivált a második királyi leírat, mely az urbériség megszüntetésének újabb megfontolására útasítja az országgyűlést, nyugtalanítja a székelyt.

Ennek az ideges mozgolódásnak történeti bizonyítéka egyik reliquiánk. Német nyelven írott katonai titkos parancs. A II-ik székely gyalogezred parancsnoka, Dobay Károly ezredes küldi Nagy Dániel főhadnagynak, ki a kézdivásárhelyi század parancsnoka volt. A parancs 1848 április 7-én kelt. Magyar fordításban, a stílus jellegét meghagyván, így szól:

A folyó hó 1-én 119/4 szám alatt érkezett hadtestparancsnoki rendeletet jónak látom másolatban közölni, hogy, mint eddigi rendeletek által is, a határvidék megóvassék félrevezetésektől, melyek csak bajokba vihetnék és kioktattassék, hogy épen most az ideje gondolni a rend és csend fentartására, a panaszok orvoslása legrövidebb idő alatt, törvényes úton fogván megtörténni.

Ha pedig valóban volnának jelei a bujtogatásoknak, mindent el kell követni a rend fentartására. Mivel a General-Commando parancsban megjelölt utolsó eszköz alkalmazása előre ki nem számítható súlyos következményekkel járna, ezt az eszközt csak a közigazgatási hatósággal folytatott bizalmas tárgyalás után, azzal egyetértve és csak ha más intézkedésnek foganatja nem volna, végső esetben alkalmazzák, azt megelőzőleg az ezredparancsnokságtól sürgősen és rendkívüli úton kérve útasítást.

Egy pillanatra sem vonom kétségbe, hogy ha az urak hivatásukat komoly megfontolással töltik be, a jelenlegi nyugalom a határőrség területén fenn fog maradni.

Épen most jelentik, hogy a határőrség területén fekvő Zágor-on

gyülekezéseket tartanak s bár előre látható, hogy ezekkel semmiféle ellenséges tüntetés nem fog járni, főhadnagy úr szerezzen megfelelő módon tájékozást az összejövetelek tendenciája felől s az eredményről tegyen azonnal sürgős jelentést.

Dobay, ezredes

Dobay december elején már a székely derék haddal Árapatak és Hidvég közt b. Heydte ellen harczol s bár e parancsa küldésekor még az idők jelével szemben érzéketlennék látszik, a mozgalmakkal szemben kimélet, tapintat érezhető ki parancsából, sőt az ultima ratio alkalmazásának elrendelését magának tartja fenn. A titkos jellegű ezredparancsból azt is megtudjuk, hogy Zágon, Háromszék megyének legdélekeletibb nagyközsége — melynek lakosai jómódú, intelligens és temperamentumos székelyek ma is — kezd leginkább lobogni reakció fondorkodásai s alkotmányunk arculcsapásai miatt.

II.

Az első csepp magyar huszár vér májusban csordul ki a délvidéken alkotmányunk védelmében; ősszel az első székely, Móricz Sámuel esik el, kit a mihálcfalvi rozsvetésből orozva egy felbújtott oláh lőtt le.

Az oláhok felkelésének hírére megmozdul az egész székelység. Október 16-án, az agyagfalvi gyűlésen Háromszéket 15000 férfi képviseli. Innen vonulnak fel Szászrégenig. E várost elpusztítják és zsákmányával a székelység visszavonul bércei közé; a szépreményekre jogosító székely sereg szétszóródik s a szabadság ege beborul.

November elején ismét derengeni kezd. Berde Mózes szavára Háromszék ismét összeszedi magát. 24-én Gábor Áronnak már 5 ágyúja van Sepsiszentgyörgy piacznán, december elsején pedig megvívják a diadalmas ütközetet Árapatak és Hidvég között.

Mikor a székely itt örömében nagyot kurjant, hogy Gábor Áron ágyúja szól akkorát, mint a németé, erre az időre esik második reliquiánk kelte, december 2 ára. E nap különben is nevezetes a szabadságharc történetében. E naptól kezdve szűnt meg az államfentartó magyarság önvédelmi belső harcza az idegen fajú honfitársakkal s indult meg a rendszeres, nyílt háború az uralkodóház és a magyar között. E napon mond le V. Ferdinánd, foglalja el a trónt Ferencz József s e napon kapja meg Bem az erdélyi hadsereg fővezéri állására kinevezését.

A schwechati, október 30-iki ütközet híre egy hónap mulva jut el ide a Székelyföld szögletébe, téves részletekkel, nagy reményekre jogosítva s e téves hír tetemesen hozzájárul ahhoz, hogy a székelyek teljes erejüket kifejtsék a szabadság védelmére.

Elterjed a hír a székelyek közt, hogy Windischgrätz elesett és Jellasisot elfogták. A háromszékiek e körírrattal értesültek erről az örvendetes, de sajnos, hogy kósza hírről:

A 3-ik és 4-ik zászlóalj megbízott Parancsnokságától.

Almási, Csomortáni és Esztelneki közönségeknek.

Kézdivásárhely Deczember 2-án 1848.

Szoros kötelességének tartotta ezen örömhírt a' Parancsnokság a' Tisztelt közönséggel tudatni, mi abból áll, hogy Bétsnek egy része elsőben Vindisgrétz Hertzeg által lefegyvereztetett — s szenvedett is. 2 szori megtámadásra a' bécsiek a' környékből 80,000 nemzetőr segítséget kaptak 's ekkor asszonyok, gyermekek is fegyvert ragadván a' megtámadó Vindisgrétz 90,000-re menő Táborát elannyira elpusztították, hogy néhány menekülhetett.

Vindisgrétz, kinek a Bécsi ország gyűlés 25,000 pengő vftot tett fejére Ő maga is elesett. Ezen hír alapos, mivel Jassi Muszka Consul Kotzebu saját apósának, Kantakusino Hertzegnek írja.

Továbbá egy más hiteles hír szerint elfogták Jellasitot is ki fogva Pestre vitették.

Nagy Sámuel mk. Pap úr jelen nem létében megbízott.

III.

Harmadik okmányunk nem csak történelmileg, irodalmilag is becses emléke szabadságharczunknak.

Beke József ezredes szózata ez Háromszék népéhez. Beke, űs székely család fia, Bemnek lánglelkű főtisztje az erdélyi dicső téli hadjárat alatt folyton fővezére mellett küzd. Az öreg „Apó“-nak azonban soha sem volt elég az ő „fiai“-ból a székelyekből.

Ámbár 1849 februárius 4-én 4000 székely indul Bem segélyére s Piskinél el is döntik a székelyek a csata sorsát és bár 17-én 9000 hős háromszéki, egy ütég Gábor Áron-féle ágyú és egy eskadron Mátyás húsár indul hozzá, Bem 22-én felhívást intéz a székelyekhez s leküldi Bekét, megbízva a háromszéki haderő fővezérletével.

Nagy szükség is volt rájuk, hiszen e hónapban már összemérik fegyverüket Hermánynál az oroszszal s első, ki orosz fegyvertől hazánkban sebet kap: Nagy Sándor a későbbi, már elhunyt hidvégi ref. pap.

Beke februárius 24-én, Kézdivásárhelyről szózatot ad ki véreire, melynek eredetije harmadik reliquiánk. Erről sehol sincs említés, pedig a hős ki írta s ki székelyeivel augusztus 18-án Déván kénytelen vitéz fegyverét letenni, a tollforgatásnak is mestere volt. Mutatja alábbi klaszikus szép felhívása:

Szózat Háromszék Lakossáihoz.

Világrendítő események küszöbén állunk! A nép Jog és Önkény Uralkodás szembe állva életért küzdenek.

Az Egyetemes Szabadság, melynek millió karjaira századok ota kovácsoltatott a szolgaság rabláncza békoiból megszabadulva: a jog érzet magos öntudatával fegyverrel kezében követelte vissza elrablott ősi birtokát: a népek szívét.

Az Iker Testvér Magyar Nemzetnek elhatározó szerep jutott e' kor küzdelmeiben: — vagy tisztelettel fog emlékünknél előtt le borulni a jövő története, vagy pirulva tagadják meg utódaink őseiket. Töllünk, Lelkünk kitarító erejétől függ a Magyar Nemzet s vele Europa népeinek szabadság élete, vagy szolgálai halála.

Soha egy nemzet sem szentesítette annyi vérral hazája földjét mint a Magyar s egy népet sem mutathat fel a Történetírás, melyet oly gyakran s oly gyalázatosan árult volna el a zsarnok haszonlesés, mint fajunkat.

Már meg vala ásva a sír, már vegyítve vala a Méreg; de az Isten! Az igazság Istene!! megelelglé a gonoszok büneit, öntudatra ebreszté a Magyar, s' csak azért a Hitségést Pillanatokra diadalmaskodni, nehogy a könnyen szerzett bírtok, hanyagul őrizve ismét el raboltassék s csak azért kelle az újonnan született Szabadságnak ezek vérevel kereszteltetni meg, hogy eredendő büneitől megtisztítva annál könnyebben biztosíttassék számára az örök élet; s végre azért vevé körül alkotmányunkat eskü szegés, testvér árulás, égetés és pusztulással, hogy a könnyen hívó, és bántalmat hamar feledő Magyar, saját kárán okulva, ne bízza többé mostoha kezekre ősi bírtokát, szabadságát.

Alig kondult meg a szomszéd Testvér hazában a közveszély harangja, alig hatott az orozva megtámadott rokon segélykiáltása ősi bérceink közé: el küldé a Lelkes Székely nemzet erős karú fiait, s el mentünk szabadítani a Magyar, melynek élete nélkül csak halál várhata reánk.

Kilencz hólnapon át követtem a Magyar lobogót a szabadság szent csatáin.

Láttam Bánát gazdag Térein, mint gyilkoltatik le a vendégszeretőleg hazánkba fogadott Rácz fajzat által a Magyar. Langok emészték fel az ősi Lakhelyeket, és a fáradalmas élet keresményeit. Rongyok fedék a menekültek vérvő Tetemeit, és az éhség halvány alakja tükrözé magát szenvedő arcaikon.

Láttam Jelasitz Rabló csordáját, mint éhes sáska sereget bejöni. Pusztulás jelölé utját, szentségtörő czéllal a Nemzet legnagyobb fiait s véllők az Ország követeit akarák meg gyilkolni, hogy az ész és szív buktával a népet régi járma alá vezethessék. De a Lelkedés 's az Önfentartás ösztöne által acélozott egyetértés gyalázattal kergeté ki a hivatlan vendégeket hatalmának egész erejével 's csak céljokhoz méltó család — szőszegés — menté meg őket az enyészettől.

Láttam, mint bujtogattatik fel a szegény míveletlen oláh 's mint használtatik fel aljas eszközül a Magyar faj ki irtására. Hol e nép járt, ott a csend élet békés hajlékától az Isten szentegyházainak küszöbéig minden kegyelet nélkül meg van fertőztetve: a gyermek ártatlansága, e női erény varázsza, a művészi ereklyék becse sem bír meg szelidíteni viharként dúló szenvedély dühüköt. S ha néha a viszontorlás elő állott, elég szemtelen volt a reactio ujjal mutatni az el keseredett Magyar hibáira, midőn maga, mint a mérges pók, a leg szebb érzelm virágok kelyhéből is a bűn ártalmas nedűjét szivta ki.

S mind ez a király nevében, ki alkotmányunkra megesküdött 's kinek ősi Tronját, vérvő emlékeit feledve, annyiszor védte meg a Magyar, 's épen azon időben történik, midőn a jog egyenlőség vallás-faj, és születési különbség nélkül, minden e hazában lakóknak megadatott.

Magát a Székely Nemzetet, melyet félve, fenyegetni nem mertek,

hazug ígéretek, s kétszínű hizelgés által akarta a kamarilla hűtlenné tenni, ön Maga 's Testvérei ügyéhez; *hogy nélküle legyilkolva a Magyar, a Magyar segélye nélkül annál könnyebben ölhesse meg a Székelyt!!* Most, midőn a viszontlátás láugoló örömevel sietek körötökbe rég nem látott szeretett Tesvéreim: most, midőn tisztelve szeretett Fővezérünk Böm tábornok bizalma által Háromszék Parancsnokának neveztettem ki, egyéni boldogságomhoz a hazafiúi öröm érzete is vegyül. Mert a győzelemnek hírnöke valék nálatok melly a Magyar és Székely által kivivatva, szabadságharczaink emlék fűzérébenn ragyogová teszi *Februárus 9-ik napját*, s az utókor íhletett kegyelettel fog a *Piski hid* mellett meg állani hol annyi szabadság-hősök pora szentesíti a győzelem térétt!!

Testvéreim! Most midőn az ellenség ereje meg töretett egy utolsó valóságos harcza a kétségbe esésnek fog ellőtünk állani. Nem elbizakodva, de csüggedés nélkül nézzetek a jövő elébe. Békét ohajtva, de csatára készen tegyétek érdemessé magatokat összeitek multjához a tettekben czáfoljátok meg azt, hogy nem vagytok az „*emberiség söpredéke*“ mint ellenségeink hirdetik, hanem *előcsatárai* az alkotmányos életnek, s a népek egyetemes szabadságának.

Valahányszor a jóindulatok, 's kegyelem ál színével közeleb felétek kérlett szolgálja a csalárdságnak: jusson eszetekbe el vérzett, kegyetlenü! le mézárolt Magyar Testvéreitek halvány emléke, kik hittek a szépen fenn hangzó szovak édjének, 's könnyen hívóságéért keserüen bűnhödtek.

Ne feledjétek, égő betűkkel légyen emléktökbenn fel írva azon lélek-rázó méltatlanság, mellyet a leg közelebb multbann erdővidéki Testvéreiteken, a rend és béke vissza állítás színét bitorló ellenség, aljas rabló módjára el követni nem borzadott.

Fel Barátim! A Magyar és Székely szurony ne pihenjen addig, míg a szabadság szentsége előtt le nem borul a zsarnokság bérlett fegyvere; karotok csapásra emelve álljon mind addig, míg a Magyar határokön, csak egy áruló lélekzel, vigalom ne zendüljön meg addig békés hajléktok küszöbén, míg sebeiben vérző anyánk a *Haza* egyetértésünk varázs ereje által fel nem üdül!

Fel vitéz Székelyek ha ellenség közelg! Csak a gyáva hajtja önként fejét a verpadra; a bátor összetöri ellenét. Órizzétek meg, légyen Szent előttetek hazátok és ősi Tűzhelyeitek határa, mint Moyses égő bokra, mellyhez a kegyelet nélküli roszakarat büntetés nélkül ne közeledhessék.

Oltalmazzátok meg a földet, melly ezredév olta hord, és táplál hí dajkakint; mellyhez multatok dicső emlékei, és uto nemzedéketek szép reményei vannak csatolva 's mellynek szent pora annyi őstötököt takarja, hogy nincs egy talpnyi föld, mellyre az ellenség reá léphetne a nélkül, hogy egy nemes Székely csontját meg ne fertőztesse.

Azért küldettem, 's azért jöttem hozzátok, hogy emlékeztesselek benneteket arra, mit soha egy magyarnak sem szabad oltalmat'ar ul hagyni: *Hazánk szabadságára és Nemzetünk függetlenségére*, mellyért vagy győzve élni, vagy dicsően vele elhalni természetsugalta szent kötelesség!

Mint a Magyarnak Debretzen, úgy nekünk Kézdi Vásárhely légyen gyűlpontunk, honnan a Lelkesedés és tetterő csudákat művelve árassza szét sugarait a Székely nép közéz. — E lelkes város körébenn, melly tetteivel már is jövőt teremt emlékének fognak alkotatni az eszközök, mellyek a zsarnokság sirját megásandják.

Székelyek! Egyetértés, kitartás és ernyedhetetlen Lelkesedés célhoz vezet, melyet az igazság Istene bukni nem enged soha!!

Éljen a Magyar Nemzet Szabadsága!!!

Kelt Kézdi Vásárhelyen Februáriu 24. 849.

Beke József alezredes

E szózat, mint tartalmából kivehető akkor tétetett közzé, midőn Bem februáriu 11 után végre a székelyekkel az összeköttetést helyre tudta állítani. Beke hivatkozik a Székelyek becületérzésére s az alapjában egyenes lelkű nép jogos boszuját kelti föl. Szózatának azzal a részével, melyben b. Heydte árulására emlékezteti őket, „Erdő vidék“-et Heydte békés megállapodások megszegésével dulta föl. Ezt a Székelyek nem feledhették s a szabadságharcz további folyamán meg is torolták.

Februáriu 24-e, a Szózat kelte szabadságharczunk történetében nem jelentéktelen nap. Az erdélyi magyarság nagy része már elvérzett oláh gyilkosaik keze alatt, vagy a harc mezején. Nagyenyed, Zalatna, Magyarigen, Kisenyed, Toroczkó, Felvincz s még hány község lett üszök és hamú rakássá, magyar nők, gyermekek és agyok temetőjévé! Ezen a napon, februáriu 24-én fogadta az ifjú császár az erdélyi magyarság bakóinak, az oláhoknak küldöttségét Olmützben. Kérték jutalmukat. Saguna, püspökük vezette a diszes deputációt. Azt az ígéretet kapják, hogy éppen olyan jogokban fognak részesülni, mint a többi népek a melyek a jó ügy mellett küzdöttek s éppen ezen a napon hívja fel a Szózat a székelységet a kétségbeesés utolsó, nagy erőfeszítésére, hogy ne engedje kiirtani a még megmaradt erdélyi magyarságot.

IV.

Bem utolsó felhívása a székelységhez februáriu 22-én kelt. E proklamációt Beke márcziu 2-án, már, mint ezredes küldi kihirdetés végett a király bírókhoz. A felhívást kísérő irata az ezredesnek negyedik okmányunk, melyet szósz szerint itt közlünk:

Kívül így cizimezi: „Háromszék vidéke parancsnoka Beke József ezredestől“. „Alkirálybíró Cseh Ignátz és Dimény József uraknak Szentkatolnán“. Az írás baloldali felső szegletén alulról felfelé írva „Sürgöny“. Belül a szöveg így hangzik:

Kvásárhelyt Martiu 2-kán 1849.

Bem tábornok úr proclamatiojára vonatkozólag tegnapról a falvak bizottmányaihoz bocsátott felhívásom folytán önöket Szent Katolna—Hatjoka—Martonfalva—Imecsfalva helységekbe oly módon nevezem ki és kérem fel, hogy lehető gyorsasággal falvak gyűlését tartva azokban a kapott proclamatiokat olvassák fel és magyarázzák meg. Legyenek önök apostolai a népnek; beszéljék el miként az osztrolenkai hős messi föld-

ről eljött ide, hogy a törvény által megadott, de az önkénytől eltiporni czélba vett szabadságot biztosítsa.

Önnöknek eszélyes eljárásától, önnöknek a kor igényeire fel melegülni kellett buzgalmától feltételeztetik az eredmény, mely földünk szabaddá létének, s mindnyájunk saját boldogsága megalapításának egyik alkotrésze; önnöktől függ felvilágosítani a népet 's rá venni arra, hogy Zászlóm alá álljanak seregestől és egyenként 's hogy én bé vezessem azon földre, melyet a nagy tábornok számukra kitűszított: s a mely a Székely földel közvetlen egybe-költetésben áll.

Mindenki saját szerencséjének kovátsa, ezer év sem hoz olly alkalmat elő, melly ugy szolva fáradtság nélkül szabad földet agyjon 's azt rendes katonaság által őriztetvén tökéletesen biztosítsa is. Tudatni kell a néppel hogy a kiköltözés álladalmi költségen történend meg, 's az uton mindenki rendes Zsoldot kapand.

Megbízatusuk végrehajtásáról jelentést várok

Beke ezredes

Bem apó ismert proklamációjából s az abban foglalt rendelkezések végrehajtása részleteire világot vető ezen kísérő iratból látjuk, hogy Bem apó tisztában lévén sikereivel, hogy Erdélyt egészen megtisztítja az ellenségtől, az északi és északkeleti részek védelmére székely kitelepítést tervezett. A kitelepítetteket katonailag akarta szervezni, hogy az újabb betörést, a kikergetett ellenség visszatérését megghiusítsák, 's beleüljenek az elriasztott, megbizhatatlan szászoknak és oláhoknak birtokaiba. Haderejét ezzel felszabadítva remélte, hogy átmehet diadalait szaporítani a Királyhágón túlra, a hol nagy szükség volt már reá. Az okos terv valósitása előtt az események rohamosan tornyosultak s a sötét napok megérkeztek.

A magyar hadvezetésben elő állott meghasonlás, mely miatt a czéltudatos hadi műveletek nem valósulhattak, az áprilisben feltűnedező muszka csapatok riasztó hire meg rendíti a téli hadjárat alatt túlfeszített erőket, a muszkavezetés demoralizálja a sikerbe vetett bizodalmat. Ezek együtt eredményezik a május 18-án kibocsátott minisztertanácsi előterjesztést, melyet a Kormány elfogad, a muszka invázió ellen a hatalmaknál óvást emel, imát, böjtöt és mondhatni keresztes hadjáratot rendel el a néppog ellenes orosz beözönlés ellen.

Cseh Ignác köriratban útasítja a székely egyházakat, június elején, hogy a szószékből és az oltárok mellől a népet a végső ellenállásra hívják fel.

V.

E fölhívásra válaszol Kiss Mihály, a sepsiszéki unitárius traktus esperese. Válasza újabb dokumentuma a protestáns papság lángoló hazaszeretetének.

A válaszirat szövege így hangzik:

Nagyon tisztelt Alispán Úr!

Midőn egyfelől el nem titkolhatott legőszintébb örömmel ragadok tollat, megkezdeni hivatalos érintkezéseimet önnel, mint Háromszékvári megye köztársasági első Alispánjával, ki jelentve, hogy mióta S. Sz. györgycasinoháznál egy a' 3 széken felállítandó köztanoda iránti bizottmányi tanácskozásunk alkalmával Önnek személyével, de annál inkább lelkiületével, és kedves alkalmazkodási természetével megismerkedni szerencsés valék szívem legforróbb ohajtásainak egyike mindig az volt, mi most teljesült t. i. 3 széki kormány gyeplőjét biztos Cseh Ignázi kézben látni; — másfelől tegnapról költ 's 17 szám alatt hozzám útalts becses és honfilag is jelesen lelkes, de vallásosan tiszteletigénylőleg buzgó rendeletére szerencsés vagyok hivatalos feleletemet ezekben tenni meg: A mennyiben tudom, unitarius lelkészeinknek mindenütt tudomására van a' vallásminiszteri rendelet, a' böjt, ima, 's vallásos buzdítások iránt az orosz stándok ellen és ők feladatukot e' részben is, valamint egyebekben, nem tévesztették; nem felelték, — anyival inkább, mert (ha szerencsém lehet honfi érzelmeimről az alispán úr előtt ismeretes lenni) kezem alatti papjainknak a' hon érdekében csak egy hajszálnyira is hanyagoknak, buzgótanoknak lenni nem volna szabad a nélkül, hogy magukat vesztesen meg ne bélyegezzék.

Egyébiránt az alispán uréhoz hasonló hangu rendeletét püspökömnek Kolozsvárról éppen ma tisztelém.

Bennem az alispán úr minden idves nézeteinek, rendeleteinek mindig leghőbb segédére találand, mert egyebet tennem nem is lehetne, de azért is, mert lelkemet az alispán urnak csak neve is kedves érzeteket előidéző sympathiával tölti, 's má a' kormánybiztos úr is előttem nagyobb tiszteletben áll, azért, mert éppen az alispán urat tüntette ki. — Magamat kegyébe ajánlott vagyok nagyon tisztelt alispán urnak leghivebb tisztelője

Ákos, 1849 június 10-én.

Kiss Mihály mk
unitarius esperes

Kiss Mihály esperesnek Cseh Ignác kiváló tisztelőjének ez a levele míg igazolja a veszélyben lévő magyar kormány rendeletének szigorú végrehajtását, melyet szorgalmas alispán, püspök egyaránt, a háromszéki unitarius papok hazafiságának is dokumentuma. A szebeni General-Kommandónak Háromszék megye felterjesztésére 1848 november 6-án küldött válasza pedig a 48/9. évi református papok hazafi dicsősége, mert a Kommandó azt írja, hogy: a székelyek elvetemülését némely református papoknak tulajdoníthatni. A ki Bardócz „erdélyvidéki áldozár“-nak nyomtatásban is meg jelent republikanus beszédeit olvassa a szabadságharcz katólikus alsó papságá előtt hajlik meg tisztelettel.

A piskii diadal, Szeben bevétele, az orosz kiszorítása a székely harcra termetségétől, az „apó“ „fiától“ függött leginkább. Az a hatfontos orosz ágyú golyó, mely Gábor Áron mellét felszakítá vezett

farkassá tette a székelyt, úgy hogy a tiszteres orosz haderőt 1849 július 2-án a „Székekből“ kiverte. Az elnyomatás idején aztán megmaradt ágyuít elásta a székely, a szenvedéseket erdős hegyei közé elrejtőzve kerülte ki a zöme, várva míg a bosszúállás első dühe ki nem elégítettik a vértanú vérről. Később előjött rejtekéből s mesélt kis gyermekeinek csodás hőstettekről, ijesztő muszka fegyverekről és Gábor Áron ágyuíról, melyek közül néhány elásott pár év előtt került elő Kézdivásárhelyt a vérről áztatott, megszentelt hantok alól, hogy hirdesse a székely szabadságszeretet örök dicsőségét.

(Nagyenyed)

Székely Ödön.

Cântece populare românești din comitatul Bihor (Ungaria).

— Chansons populaires roumaines du département Bihar (Hongrie). Culese și notate de Béla *Bartók*, profesor la Academia regală de muzică din Budapesta. București, 1913. 8-r. XXII + 360 lap. Prețul 5 lei.

Ma, mikor ingó értékeink a háború kockáin forognak, kétszeresen jól esik tudnunk, hogy vannak meg nem ingatható értékeink is. Ilyen többek között nemzeti zenénk is, mely egyik nevezetes, eltörülhetetlen bélyegzője faji egyéniségünknek s melynek igaz megismerése és öntudatos művelése, ilyenformán, nemzeti kötelesség.

Erre nézve első sorban szükséges a magyar népi zene adalékainak tudományosan hű összegyűjtése és méltó formában való közlése. De másodsorban össze kell gyűjtenünk és meg kell ismernünk a velünk élő nemzetiségek népi zenéjét is; mert csak azoknak megismerése után lehet tiszta fogalmunk a magunkéről.

Mindenesetre nagyon jellemző, hogy míg az első, fontosabb feladat elvégzésére eddig csak bizonyos kezdeményezések történtek, addig a második, ránk nézve másodrendű feladat egyrészt elvégzése, ime, a fenti műben előttünk van. És az is mennyire lehangoló módon! *Magyar ember, a magyar zeneakadémia tanára*, veszi magának azt a fáradságot, hogy 1909 és 1910 nyarán hetekig járja a *Fekete-Körös* mellékét s *Gyalány, Telek, Kreszulya, Belényes, Drágántalva, Bondorászó, Sebes, Lelesd, Határ, Vaskoh, Seliste, Vaskohszeleste, Kerpenyéd, Lehecsény, Pojana, Biharkristyor* és *Vaskohmező* vidékéről 371 eredeti oláh népzenei terméket gyűjt össze. Ez eddig valóban felemelő és minden dicsőre érdemes. De vajjon miért kellett úgy esnie, hogy ez a szép munka a bukaresti román tudományos akadémia költségén és zászlója alatt jelenjék meg? Ha a nehezebb feladatot, az összegyűjtést, magyar ember végezte, miért nem lehetett egyebekben is megőrizni e tudományos munka magyar jellegét? Miért nem tudtuk mi kiadni, holott a kötet előszavából értesülünk róla, hogy a közölt zenedarabok fonogramja a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályéi. Ha a munka itthon jelenhet vala meg, akkor oláh és franczia előszó s oláh jegyzetek mellett jutott volna valahol benne egy zug a magyar nyelvnek is, a mely hirdetné a nagy világnak, hogy a magunk kötelességét *egészen* mi végeztük el. Okát is tudjuk ennek, mert sajnos, nálunk ilyen kiadványokra alig van pénz. De míg örvendetes dolognak tartjuk, hogy

magyar íróink *a külföld irodalmát is* gazdagítják munkásságukkal, a mi nemzetünk hírét-nevét öregbíti, addig ismételten sajnálattal állapítjuk meg azt a szomorú jelenséget, hogy tudományos téren szomszédaink — bármerre tekintünk — maholnap elhagynak! Hiszen *Bartók Béla* munkája is immár 15. kötete „A román nép életéből“ című nagyszerű vállalatnak, a melyet a Román Akadémia 1908-ban alapított s eddig már *tizennyolcz kötetet* adott ki benne, holott nekünk hasonló néprajzi könyvvállalatunk csak néhány lelkes rajongó eszmevilágában él, pedig hogy mily nagy szükség lenne reá, még magyaráznunk sem kell!

Elnyomva azt a kellemetlen érzést, mely e körülmények láttára lelkünkben fakad, egészében mégis örvendhetünk *Bartók* műve megjelenésének. Gyönyörű külső és belső kiállításban előttünk áll az első tudományosan összegyűjtött oláh népzenei gyűjtemény, mely magában is feltétlenül értékes, de ránk nézve főjelentősége, hogy megbízható alapúl szolgál a magyar népi zenével való tudományos összehasonlításra. Kár, hogy éppen ebből a szempontból némi hiányosságokat kell benne megállapítanunk.

Az előszónak azon részével, mely Biharnegyze külön zenei dialektusáról beszél, nem kívánok foglalkozni, mert valóban időelőtti minden efféle nyilatkozat, a mikor még magának a zenei delectus fogalmának kriteriumai sincsenek tudományosan és egyszersmind gyakorlati példákön megállapítva. Addig olyan határozottan szólni erről, a mint itt történik, a legjobb esetben is jóakarató túlzás. A mi egyéb van az előszóban, el egészen a *Jean Busitia*, belényesi tanárnak szóló köszönetig, mind olyan, a mi minden tekintetben helyt álló. Sőt külön ki kell emelnünk azokat a valóban tanulságos megfigyeléseket, melyek a népi zene lejegyzésének nehézségéről és a fonográf-felvételek természetéről szólnak. Az itt megállapított tünetek és rávonatkozó megjegyzések kétségtelenül bizonyítják, hogy nem valamely unalmát elűzni akaró, hogy úgy mondjam: vasárnapi műkedvelő állította össze e gyűjteményt, hanem hozzáértő, lelkes szakember, a ki a vasárnapi gyűjtők felületen mozgó szenzációkeresése helyett leszállt a néplélek legalsóbb rétegéig s onnan hozta fel azokat az adalékokat, melyek nem a véletlen összeállítások és esetlegességek színes szappanbuborékaiból, hanem valóban a néplélek alapszövetéből valók.

Ezek az adalékok legnagyobbbrészt a legalsóbb népréteg eltermékei: ez a legnagyobb dicséret, a mit rájuk mondhatunk. Mert már pl. a hangjegyre tételük lehetne pontosabb, elrendezésük tanulságosabb s jegyzettel kísérésük a magyar zene szempontjából eredményesebb és világosítóbb.

Örömmel jegyzem meg, hogy a közölt adalékok *tempo*-jelzése minden eddig ismert hasonló célú gyűjteményt felülmúl pontosságban.

Csak azt nem értem, hogyha a szabad *rubato* előadásmódot a maga nehezen megfogható finomságaiban legalább ennyire nyomon lehetett kísérni, — miért ne lehetett volna a metronom adatait is rendszeresebben feltüntetni? Csak egy pár táncz-dallamnál találjuk meg, holott még a szabad előadású dallamokat is jobban megközelíthetjük, ha a metronóm adatait — bár hozzávetőleg — megállapítjuk.

Hasonló eset, hogy az egyes darabok ütemvonalait gyűjtőnk mindenütt jelzi, a mi szintén haladást mutat a hasonló célú legtöbb külföldi gyűjteménnyel szemben. De ismét nehéz megérteni, hogyha az ütemvonalak a helyükön vannak, miért maradtak el az ütemjelző törtszámok?

Minden közepes gyűjtő tudja, hogy a népzenei termékek igen sok esetben nem férnek bele a műzenei formákba s így pontosan nem is jelezhetők az általánosan bevett és használatos zenei jelzésekkel. A valami azonban mindig többet ér a semminél. És ha az előttünk fekvő gyűjtemény felerészét — mondjuk — nem is tudnók pontosan ütemekre bontani, vajjon mi értelme van annak, ha a másik felét is ütemjelzés nélkül hagyjuk? Kétségtelen, hogy a közölt adalékok jó része — elsősorban a tánczok — határozott időmértékűek s mint ilyenek, nemcsak metronómmal meghatározhatók, de ütemekre is bonthatók, s ezeknek ütemfaja is megállapítható. Hogy mégis miért hiányoznak ezek: erre megnyugtató feleletet nem találunk.

Nagy hiánynak tartjuk azt is, hogy egyetlen adalék hangneme sincs feltüntetve. Ez a hiány azonban aligha nem a gyűjtemény anyagának elrendezésével függ össze. A közlő ugyanis azt a semmi komoly okkal nem támogatható feltételt tűzte maga elé, hogy az összes adalékok záró hangját kis *g* alapra vegye s a szerint állítsa sorba. Hogy ennek miféle haszna van, azt ember meg nem mondhatja! De a kára kézzelfogható. Először is pl. ez a tisztán mechanikus és csupán kíváncsiságot szolgáló eljárás — úgy látszik — nem mindig kivihető, vagy legalább is feltűnő erőszakossággal alkalmazható elejétől végig. Egy-egy darab e miatt olyan magasra került, hogy transzponálás nélkül nem lehet reprodukálni énekhanggal. De a mi feltűnőbb — nem tudom miért, — maga a gyűjtő is eltért ettől a feltételtől, a mennyiben a tánczokat jobbnak látta *eredeti* hangnemükben adni; ezeket tehát nem tette mind egy záró hangra.

Súlyosabb különben ennél az, hogy ez eljárás mellett teljesen összezavarodnak a különböző hagnemek. Itt pl. egymás mellett vannak: *F* dur és *F* moll, *B* dur, *C* dur, *G* dur, *G* moll, *C* moll, stb. Mindeniknek ugyanaz az előjele, vagyis egynek sincs semmi. Ha a gyűjtő azt akarta, hogy a népi zenének a nélkül is igen sokszor nehezen meghatározható hangnemét és hangsorát még jobban elhomályosítsa, akkor ezzel az eljárással valóban célzott ért.

Én általában minden olyan rendezést és osztályozást, a mely efféle külsőségen alapszik — legyen az szótagszám, illetőleg ritmikus forma, a minőt *Ljudkevyc* gyűjteménye követ, vagy legyen egy hangra erőszakolás, a minő ez az előttünk fekvő gyűjtemény, s a minőnek az újonnan készülő nagy magyar gyűjteményt is ígérük, én minden ilyen eljárást, a mennyire könnyűszerű megoldásnak, épp oly komolytalannak, sőt károsnak tartok. Mert, hogy a fentebbiekhez még csupán egyet tegyek: e mehanikus eljárás mellett — mint az előttünk fekvő gyűjteményben is találjuk — a legkülönbözőbb jellemű darabok egymás mellé kerülnek s a legközelebbi rokonok, esetleg csupán egymás változatai egymástól távol esnek. És így nemhogy egyszerűsödnek és tisztázódnak a helyzet, de még nehezebbé válik és még jobban összezavarodik!

Ez a megállapítás átvezet ahhoz a legsúlyosabb fogyatékhöz, melyet e gyűjtemény ellen felhozhatunk.

A mi a gyűjtött anyag természetét illeti, arról a legnagyobb elismeréssel szólhatunk; a mi a lejegyzést és közlést illeti, azzal is — leszámítva a fentebb jelzett hiányokat — még meglehetünk elégedve. Felfogásunk szerint a gyűjtőnek és közlőnek azonban az lett volna további nagyon fontos feladata, hogy mikor összegyűjti és világ elé bocsátja ezt az első nagyszabású magyarországi oláh népzenei gyűjteményt, a legnagyobb gonddal és körültekintéssel állapítsa meg és lépten-nyomon jelezze: mi és mennyi köze van e gyűjtemény adalékainak a magyar népi zenéhez. Erre nézve semmi komolyabb útmutatást, sőt még csak valamilyen törekvést sem találunk Bartók művében. Pedig ott vannak a magyar nevű tánczok. A 321. drb. = „Ugrós“, a 352-ik: „Joc Ungurescu“; ott vannak a magyar ritmus tipikus képletei (200., 210., 220., 222. és 276. drb.); sőt ott vannak a magyar népi zenéből való puszta átvételek: a 160., 232., 252. és 368. drb. Ezeket csak például és futólagosan említem, de így is kétségtelenül igazolják, hogy valóban érzékeny mulasztás történt, mikor magyar ember összegyűjti és kiadja ezeket az oláh népzenei termékeket, a nélkül, hogy már jó előre tisztázná azt a viszonyt, melyben e gyűjtemény adatai a magyar népi zenével állanak. Nem lehetetlen, hogy e mulasztás egy újabb „Vadrózsapör“-nek veti el csiráját, a melyet — előbb jelenvén meg az oláh gyűjtemény, mint a magyar — kedvezőtlenebb helyzetben kell végig küzdenünk, mint az elsőt.

Különben mi egyéb dolgainkat is ilyen fonákul végezzük. Magyar népzenei gyűjteményünk még nincs, de ime: a hazai románság népzenejét már összegyűjtöttük. Igaz, hogy a bukaresti akadémia segített hozzá. S a legszebb: hogy még így is örvidenünk kell neki. Akárhogy van: csakhogy megvan!

(Kolozsvár.)

Seprődi János.

Az E. M. E. fontosabb kiadványai.

- *Erdélyi Múzeum* 1874. és 1876—1882.
 - Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. (Tagoknak 3 kor.)
 - Egyes füzetek — — — — — à 50 fill. (Tagoknak 30 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának *Kiadványai* 1884—1891.
 - Teljes évfolyam — — — — — à 4 kor. — fill. (Tagoknak 3 kor. — fill.)
 - Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum* 1892—1905.
 - 1892—1893. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
 - 1894. VI—X. füzetei — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
 - 1895—1903. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. 50 fill.)
 - 1904. I. és 1905. I. füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
 - Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 30 fill.)
- *Erdélyi Múzeum*. Új folyama 1906—1913.
 - 1906—1907. és 1910. (teljes) — — — — — à 3 kor. — fill. (Tagoknak 2 kor. — fill.)
 - 1908. évf. 2—6 füzete — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
 - Egyes füzetek — — — — — à — kor. 50 fill. (Tagoknak — kor. 40 fill.)
- *Vass József*. Erdély a rómalak alatt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet által a Haynaldíjjal jutalmazott pályamunka. Kolozsvár, 1863. 8-r. XIV és 196 lap 1 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- *Emlékkönyv*. Gróf Mikó Imre emlékszobra leleplezése alkalmára 1880 június 10. Kiadta: Az Erdélyi Múzeum-Egylet. Kolozsvár, 8-r. 47 lap; 1 melléklet; Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fillér.)
- Az Altenberger-féle Codex. Kiadja Lindner Gusztáv. Kolozsvár, 1885. 8-r. XI. és 300 lap, 2 melléklet. Ára 1 kor. (Tagoknak 60 fill.)
- Barakonyi *Barakonyi* Ferencz költeményei. Sajtó alá rendezte Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1907. 8-r. 184 lap, 2 melléklet. Ára 5 kor. (Tagoknak 4 kor.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület *Évkönyve* 1906—1913. Kötetenként 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1—VII. *vándorgyűlésének Emlékkönyve*. Kolozsvár 1906—1910. Egyenként 2 kor. 50 fill. (Tagoknak 2 kor.)
- Az *Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene*. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum terei. Az egyesület ötven éves jubileumára összeállította: Kelemen Lajos. Kolozsvár, 1909. Ára 1 kor. (Tagoknak 50 fill.)
- *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Szerkeszti Pósta Béla. Előfizetési ára 12 kor. (Tagoknak 10 kor.)

A fenti művek megrendelhetők az „Erdélyi Múzeum” szerkesztőségében Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár.

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában és támogatásával 1859—1908 között megjelent művek jegyzéke. Kolozsvár, 1909. Érdeklődőknek kívánatra ingyen küldi meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára.

Hadtörténelmi Közlemények. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága. Szerkeszti *Pilch* Jenő m. k. honvédőrnagy. Megjelenik évnegyedenként összesen 50 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

A füzetek mindegyikében hadtörténelmünk kiváló hőseinek, hadvezéreinek hiteles arcképei, térképek, csatatervek, tereprajzok, várak, régi fegyverek és egyéb hadtörténelmi emlékek egykorú képei jelennek meg.

A folyóirat egy évfolyamának előfizetési ára 10 korona. Az előfizetési pénzek a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalába (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) küldendők.

A MAGYAR
JELZÁLOG HITELBANK
KOLOZSVÁRI KÉPVISELŐSÉGE
KOLOZSVÁR, JÓKAI-U. 2. I. EM.

Földbirtokra és nagyobb városokban fekvő házakra 15 évtől 65 évig terjedhető törlesztéssel

**LEGOLCSÓBB
KÖLCSÖNÖKET**

nyújt. A jelzálogul felajánlott erdélyrészi ingatlanok értékére és a megszavazandó kölcsön összegére nézve az ~~az~~

Erdélyi Gazdasági Egylet
bizalmi férfiai adnak véleményét.

TELEFON 27. SZ.

A képviselőség elfogad
TAKARÉK-BETÉTEKET és előnyösen kamatoztat.

Oda							Nagyvárad—Kolozsvár						Vissza	
Gyv. 510	Szv. 512	Szv. 510a	Gyv. 506	Szv. 514	Gyv. 502	Gyv. 504	Állomások	Szv. 513	Gyv. 503	Gyv. 501	Gyv. 505	Szv. 511	Gyv. 509	
I. II.	I—III.	I—III.	I. II.	I—III.	I. II.	I—III.		I—III.	I—III.	I—III.	I. II.	I. II.	I—III.	I. II.
12 06	4 18	12 11	7 17	2 50	2 28	4 09	ind. Nagyvárad	10 36	12 46	2 16	8 30	10 47	4 17	
12 10	4 24	12 17	7 21	2 56	—	—	érk. } Nagyvárad-Velence	10 29	12 41	—	—	10 41	—	
12 10	4 25	12 18	7 21	2 57	—	—	ind. } Nagyvárad-Velence	10 28	12 40	—	—	10 40	—	
12 29	4 57	12 48	7 41	3 27	2 58	4 37	Mezőtelegd	10 02	12 20	1 50	8 06	10 18	3 54	
12 42	5 12	1 07	7 55	3 43	3 07	4 51	Élesd	9 46	12 07	1 37	† 7 54	10 01	3 41	
1 01	5 35	1 36	8 15	4 09	3 28	5 11	Rév	9 25	11 52	1 23	7 42	9 45	3 30	
—	—	1 47	—	—	—	—	Zichybarlang	—	—	—	—	—	—	
—	5 58	2 03	—	4 31	—	—	Barátka	9 04	—	—	—	9 27	—	
—	6 05	2 11	—	4 39	—	—	Jádvölgy	8 56	—	—	—	† 9 17	—	
—	6 15	2 22	8 48	4 50	4 01	—	Királyhágó	8 48	—	—	—	9 09	—	
1 47	6 37	2 44	9 03	5 12	4 17	5 57	Csucsá	8 33	11 09	12 39	6 58	8 51	2 46	
1 56	6 50	2 58	9 13	5 26	4 27	6 07	Kissebes	8 18	10 54	12 24	6 43	8 36	2 31	
—	6 57	3 04	—	5 33	—	—	Sebesvár	8 12	—	—	—	8 30	—	
—	7 03	3 10	—	5 40	—	—	Malomszeg	† 8 07	—	—	—	† 8 25	—	
2 17	7 20	3 24	9 33	5 57	4 47	6 29	Bánffyhunjad	7 56	10 36	12 06	6 28	8 15	2 16	
—	7 36	3 38	† 9 46	6 14	—	6 44	Sztána	7 36	—	—	6 13	7 52	2 01	
—	7 49	3 49	—	6 26	—	—	Egeres község	7 18	—	—	—	7 24	—	
—	7 55	3 55	10 02	6 32	5 13	7 00	Egeresi gipszgyárak	7 12	10 02	11 32	5 53	7 27	—	
—	—	—	—	—	—	—	Mákófalva	† 7 05	—	—	—	—	—	
—	8 06	4 06	—	6 42	—	—	Magyargorbó	6 59	—	—	—	7 12	—	
—	8 14	—	—	—	—	—	Magyarsárd	† 6 47	—	—	—	† 6 59	—	
—	8 20	4 17	—	6 55	5 34	† 7 21	Magyarnádas	6 42	—	—	5 33	6 56	—	
—	† 8 24	4 22	—	7 00	—	—	Szucság	† 6 35	—	—	—	6 47	—	
—	—	—	—	† 7 05	—	—	Kisbács	6 29	—	—	—	—	—	
3 16	8 34	4 33	10 32	7 13	5 47	7 35	érk. Kolozsvár	6 19	9 23	10 54	5 20	6 35	1 13	

† = Feltételes megállás. Érvényes 1914 május hó 1-től.

Oda

KOLOZSVÁR—BRASSÓ

Vissza

Gyv.	Szv.	Szv.	Gyv.	Tvsszsz.	Szv.	Gyv.	Állomások	Szv.	Gyv.	Szv.	Gyv.	Szv.	Gyv.	Szv.	Gyv.	Szv.
602 I-III.	512 I-III.	510a I-III.	604 I-II.	536 I-III.	542 II-III.	514 I-III.	502 I. II.	513 I-III.	501 I. II.	535 I-III.	601 I-II.	511 I-III.	603 I-III.	509a I-III.		
9 04	4 45	10 50	6 13	8 30	ind.	Kolozsvár	értk.	5 24	10 20	4 20	3 00	6 12	10 33	12 36		
9 22	5 14	11 12	6 28	8 58	ind.	Apahida	---	5 05	+10 03	3 53	2 04	5 32	10 02	12 40		
9 34	5 25	11 22	7 04	9 10	értk.	Kolozs-Kolozskara	---	4 49	9 56	3 43	2 32	5 44	10 01	12 38		
10 06	6 03	12 00	7 20	9 54	ind.	Virágosvölgy	---	4 43	9 27	3 03	2 31	5 11	9 22	12 05		
10 24	6 23	12 23	7 23	10 17	értk.	Aranyogyéres	---	3 49	9 07	2 33	1 41	4 46	9 14	11 46		
10 34	6 34	12 33	7 43	10 27	ind.	Szekelykocsárd	---	3 39	9 06	2 28	1 20	4 40	8 54	11 41		
10 57	7 03	10 1	7 43	10 57	ind.	Marosveresmart	---	3 10	8 42	1 56	1 08	4 13	8 22	11 30		
11 20	7 08	11 16	7 46	11 17	ind.	Felvincz	---	2 58	8 37	1 43	1 00	3 57	8 14	11 16		
11 26	7 14	11 22	8 12	11 26	értk.	Nagyenyed	---	2 46	---	1 36	1 03	3 51	8 07	11 10		
11 32	7 21	11 35	8 26	11 35	ind.	Tövis	---	2 36	8 15	1 30	3 00	3 45	7 55	11 04		
11 39	7 27	12 06	8 45	12 06	ind.	Alsókaracsonfalva	---	2 05	8 00	1 03	3 27	3 27	7 35	10 46		
12 09	7 59	12 32	8 45	12 32	értk.	Küküllőszög	---	2 42	7 49	1 03	3 08	3 08	7 35	10 39		
12 34	8 10	1 43	9 08	1 43	ind.	Balászfalva	---	1 19	7 28	1 08	2 55	2 55	7 35	9 55		
12 54	8 34	2 10	9 19	2 10	értk.	Hosszutasz	---	1 11	7 27	1 08	2 32	2 04	7 35	9 33		
1 01	8 44	2 29	9 19	2 29	ind.	Mikesásza	---	1 08	7 15	1 08	2 31	1 41	7 35	9 25		
1 11	8 50	2 36	9 27	2 36	értk.	Kiskapus	---	1 08	7 15	1 08	2 31	1 41	7 35	9 17		
1 16	9 06	2 53	9 27	2 53	ind.	Medgyes (Bázna-fürdő)	---	1 48	7 15	1 08	2 31	1 41	7 35	9 03		
1 47	9 32	3 07	9 49	3 07	értk.	Erzsébetváros	---	1 23	6 56	1 58	1 58	1 13	7 35	8 51		
1 52	9 42	3 21	9 51	3 21	ind.	Szegesvár	---	1 23	6 47	1 58	1 58	1 13	7 35	8 37		
1 57	9 42	3 41	10 03	3 41	értk.	Héjjasfalva	---	1 08	6 35	1 58	1 58	1 13	7 35	8 22		
2 14	10 00	3 59	10 03	3 59	ind.	Földvár (Előpatak-fürdő)	---	1 08	6 15	1 58	1 58	1 13	7 35	8 07		
2 33	10 08	4 24	10 21	4 24	értk.	Brassó	---	1 22	6 15	1 58	1 58	1 13	7 35	7 41		
2 33	10 08	4 24	10 21	4 24	ind.	---	---	1 22	5 53	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
3 03	10 59	5 09	10 46	5 09	értk.	---	---	1 05	5 41	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
3 35	11 02	5 25	11 02	5 25	ind.	---	---	1 05	5 26	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
3 47	4 06	5 30	11 02	5 30	értk.	---	---	1 05	3 08	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
4 06	4 06	8 15	11 02	8 15	ind.	---	---	1 05	3 08	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
4 06	4 06	8 15	11 02	8 15	értk.	---	---	1 05	3 08	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
7 12	4 28	11 55	1 15	8 17	ind.	---	---	1 05	3 08	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		
7 53	4 38	12 45	1 46	8 56	értk.	---	---	1 05	2 40	1 58	1 58	1 13	7 35	7 08		

† = Feltételes megállás. Érvényes 1914 május hó 1-től.